

Domobranska vojarna u urbanom kontekstu Karlovca na prijelomu stoljeća

Volović, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:414452>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Odsjek za povijest umjetnosti

*Domobranska vojarna u urbanom kontekstu Karlovca na prijelomu
stoljeća*

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Julija Lozzi Barković red. prof.

Rijeka, 2021.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Domobranska vojarna u urbanom kontekstu Karlovca na prijelomu stoljeća

SAŽETAK

Diplomski rad progovara o položaju Domobranske vojarnje u kontekstu urbanizma grada Karlovca. Promatra se razdoblje od osnutka tvrđave do dvadesetih godina 20. st. u kojemu se utvrđuju najznačajnije promjene na urbanističkom planu. Obuhvaća se i povijesni kontekst koji je važan za shvaćanje prilika u kojima se grad nalazi, a koje kroje njegovu budućnost u svim aspektima, pa tako i na onom gradogradnje. Definira se važnost 18. st. za karlovački gospodarski i ekonomski polet te situacija tijekom druge polovice 19.st. uz koju se vezuje urbanističko usložavanje. Karlovčani polako počinju napuštati staru gradsku jezgru i koncentriraju se na razvoj i jačanje predgrađa. U tom se kontekstu razvija i Domobranska ulica, primjer urbanističkog i arhitektonskog ostvaraja koji u potpunosti predstavlja ukus i stil prijelaza 19. u 20.st. Ulica se povezuje s Domobranskom vojarnom koju se predstavlja kroz prizmu razloga izgradnje, izrade i realizacije projekta te njezina kontinuiteta do današnjih dana.

Ključne riječi: Karlovac, Domobranska vojarna, Domobranska ulica, historicizam, urbanizam, predgrađe

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Odrednice urbanističkog razvoja grada Karlovca	2
2. Karlovac - idealan grad	3
2.1. Formiranje grada unutar zidina	5
2.2. Dva zlatna doba.....	9
3. Urbanističko zaplitanje na polovini 19.st.	13
4. Ulazak u 20.st. i prva <i>Regulatorna osnova</i>	18
5. Značaj predgrađa u razvoju grada	20
6. Domobranska ulica.....	23
6.1. Stilski pluralizam na prijelazu stoljeća.....	26
7. Domobranska vojarna.....	30
7.1. Razlozi izgradnje.....	31
7.2. Projekt Carla Wickera	36
7.3. Izgled vojarnе	41
7.4. Kontinuitet do današnjice	44
8. Komparativni primjer sisačke Domobranske vojarnе	47
9. Zaključak	49
10. Literatura	50
11. Popis priloga.....	53

Uvod

Karlovac je povezan s pojmom urbanizma od samih početaka. Grad se susreće s planiranjem, projektiranjem i promišljanjem prostora od trenutka kada je osnovan s jasnom vojnom funkcijom. Pritom se promišlja o smještanju svih potrebnih funkcija unutar gradskih bedema, iako će se one vrlo brzo proširiti i u predgrađa. Upravo će razvoj predgrađa biti ključan za pojavu znamenitih historicističkih građevina u gradu, od kojih je jedna i zgrada Domobranske vojarne.

Ovaj rad koncipiran je kao pregled i sinteza literature vezane uz postanak i razvoja grada Karlovca, s naglaskom na aspekt urbanizma od vremena njegova nastanka pa sve do početka 20. st. Polazišna literatura za istraživanje tematike je zbornik radova izdan povodom četrstotog rođendana grada na koju se nadovezuju ostali relevantni naslovi. U pregledu razvoja grada i njegove arhitekture, osvrće se i na povijesne okolnosti koje dovode do promjena u vizuri grada. Pažnja je posvećena gradskim predgrađima kao relevantnim dijelovima Karlovca koji su potaknuli nastanak suvremenoga grada, ali i koji su imali toliki značaj da se u njima nalaze neki od najvažnijih objekata javne, društvene ili kulture sfere građanskoga života kraja 19. i početka 20. st. Uz pregled povijesti i tijeka gradogradnje, nakon utvrđivanja stanja u izgledu grada na prijelazu 19. na 20. st., započinje analiza primjera odabrane historicističke građevine, Domobranske vojarne. Analizi primjera prilazi se nakon prikupljanja i pregledavanja arhivske građe s ciljem osvjetljavanja njegove povijesti. Progovara se o mogućim razlozima izgradnje, izvornim nacrtima i projektantu te graditeljima, a na posljetku i kontinuitetu koji traje do danas i sličnom primjeru iz Siska.

Tematika Domobranske vojarne iziskuje i daljnja istraživanja koja će potvrditi ili opovrgnuti donesene pretpostavke.

1. Odrednice urbanističkog razvoja grada Karlovca

Spomen Karlovca većinu će asociirati uz izgled grada, karakterističan oblik šesterokrake zvijezde. On zasigurno i jest jedna od značajki koja izdvaja Karlovac od ostatka gradova u Hrvatskoj, ali i velikog broja gradova u Europi i svijetu.¹ Postepena izgradnja unutar i izvan gradskih zidina jest ono što će u ovome kontekstu biti interesantno pratiti.

Gradogradnja Karlovca, odnosno njegovo planiranje, projektiranje te konačna izgradnja i uređenje prati se iz sfere urbanizma.² S obzirom na to da je svaki čovjekov upliv u prostor na njega ostavio trag, bio on pozitivan ili negativan, jasno je da se na urbanizam može gledati kao na kompleksnu disciplinu u kojoj društveni aspekt ima veliku ulogu. Društvo je ono koje je kreiralo najstarija naselja koja su tijekom vremena prošla kroz sito procvata i nedaća nakon čega su u ostavštinu dobila bogatu slojevitost i kulturnu vrijednosti. Svaka će se graditeljska intervencija morati suočiti s duhom vremena u kojemu živi, a pritom će nastojati zadržati ono što joj je izvorno dano te će se konstantno mijenjati, stagnirati, rasti ili zamirati. Sve ovisi o razini prilagodbe na ono što priroda ili društvo u datom trenutku donose. Zbog toga se urbanizam može definirati kao disciplina koja izučava prostor u svim njegovim vidovima. Nastojat će stvarati, osmišljavati i poticati novo, ali i pomirivati staro s tokom vremena, prilagođavajući se čovjeku i time formirajući njegov život, a sve na način da određena urbana cjelina zadrži estetsku notu koja je opisuje.³ Riječ je o ambijentalnoj vrijednosti koja je sastavni dio identiteta jednoga grada.

Na primjeru Karlovca urbanistički se razvoj ne može pratiti na način kao što to biva primjerice kod Zagreba ili bilo kojeg grada koji svoju povijest piše još iz srednjovjekovnih ili ranijih dana. Karlovac nije nastajao, već je nastao.⁴ Poznat je i točan datum početka planske gradnje ovoga grada pa se njegov razvoj i mijene u izgledu mogu pratiti od jasno zacrtanih korijena i početaka vođenih strogim pravilima koja je nametala njegova funkcija.

Naime, ako na grad gledamo kao na živi organizam koji se mijenja utjecajem vremenskog, ljudskog, prirodnog i drugih faktora, može se reći kako je njegov identitet rezultat suodnosa dviju komponenata. S jedne strane su tu prirodni, a s druge stvoreni uvjeti. Jednostavno je

¹ Ivan Lay progovara o nastanku idealnih gradova iz nekadašnjih villa-palača koje svojim tlocrtom podsjećaju na manji model grada. Karlovcu je sličan mađarski grad *Ersekújvár*, a prividno i *Novi Zamky*. Lay, 1979., str. 21.

² <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63320> (posjećeno 14. 11. 2021.)

³ Lipovšćak, 1979., str. 427.

⁴ Lay, 1979., str. 21.

definirati razliku između jednih i drugih; prirodni su uvjeti konstanta koja prati grad tijekom čitavog procesa razvoja, dok su stvoreni uvjeti rezultat društvenih, povijesnih, ekonomskih i političkih situacija.⁵

Nepromjenjive komponente, koje u korak prate sve urbanističke ideje i zahvate u Karlovcu, odnose se na prirodne elemente poput geografske lokacije određene geografskom širinom i dužinom, nadmorskom visinom i klimom, konfiguracijom terena i vremenskim prilikama. Prema tome karlovačka je *Zvijezda* smještena na 15°33' 13" istočne geografske dužine, 45°29' sjeverne geografske širine te na 112m prosječne nadmorske visine. Pretežito je na ravničarskom području na spoju kontinentalnog s primorskim dijelom države i čvorištu četiriju rijeka.⁶ To su prirodne karakteristike koje određuju izgled, funkciju i ostale značajne aspekte grada.

Uz navedene elemente na razvoj, rast, promjenu funkcije te u konačnici današnji izgled Karlovca utjecali su i uvjeti koje je odredilo vrijeme i povijesna pozadina.

2. Karlovac - idealan grad

Gotovo da je četristo pedeset godina prošlo od osnutka karlovačke tvrđave. O starosti, datumima i godinama moguće je sa sigurnošću pisati zbog činjenice što je Karlovac jedan od rijetkih gradova koji zna osnovne podatke vezane uz svoj nastanak, izgradnju i sve značajnije povijesne događaje koji utječu na njegov razvoj. Iako su radovi na izgradnji tvrđave započeli 13. srpnja 1579. god., grad svoje početke bilježi u 1578. god. kada se donosi odluka prema kojoj valja izgraditi novu obrambenu renesansnu tvrđavu koja će zaustaviti žustre nalete osmanlijskih snaga.⁷ Određeno je i mjesto izgradnje pod starim gradom Dubovcem⁸ okruženo dvjema rijekama, za koje građevinska komisija navodi: „*Nigdje u Hrvatskoj nema tako zgodnog mjesta za gradnju nove tvrđave kao baš tu pod Dubovcem, na sutoku Korane i Kupe.*“⁹ Grad dobiva ime *Karlstadt* po svome inicijatoru nadvojvodi Karlu.

⁵ Lipovšćak, 1979., str. 427.

⁶ Kupe, Korane, Mrežnice i Dobre Lipovšćak, 1979., str. 427.

⁷ Kruhek, 1998, str. 12.

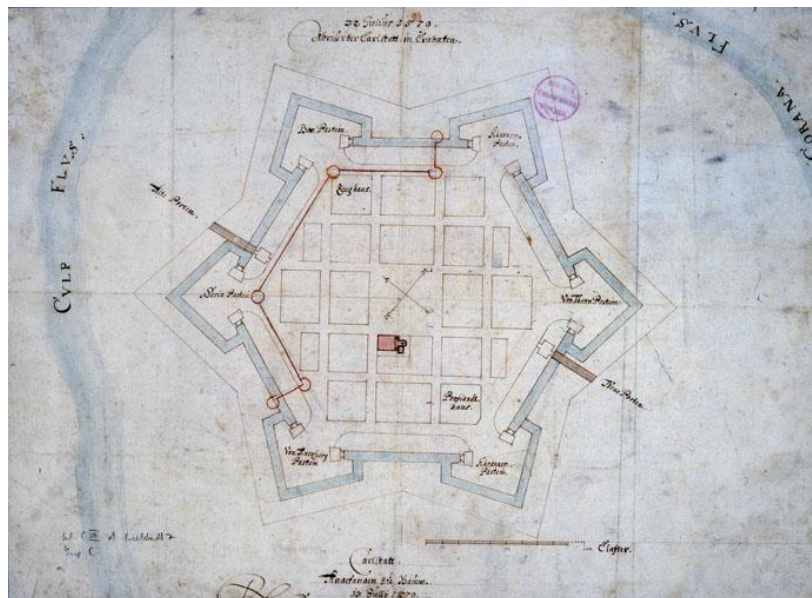
⁸ Dubovačko se naselja razvija znatno prije grada Karlovca. Tragovi sežu u brončano doba. Radoslav Lopašić Dubovac naziva i gradom govoreći: „... odlučila se gradnja nove tvrđve u području grada Dubovačkoga...“ Lopašić, 1879., str. 23.

⁹ Kruhek, 1998, str. 13.

Govoreći o Karlovcu, govori se o primjeru grada na kojemu se od samog početka uvelike promišljalo o urbanističkom planu. Zadatak planiranja izgleda grada i inkorporaciju funkcionalnog aspekta u isti pripao je autoru čije ime danas i dalje nije poznato, no poznato je ono Martina Gambona, voditelja gradnje.¹⁰

Ideja idealnoga grada počiva na najboljim fortifikacijskim rješenjima onoga vremena. Sve su komponente grada u obliku šesterokrake zvijezde podređene funkciji pa on stoga ima snažne bedeme, bastione¹¹ i opkope. U unutrašnjosti su do danas sačuvane planski izgrađene urbane cjeline gradskih blokova, odnosno insula, unutar kojih je zamjetan ortogonalni raspored ulica. U karlovačkoj se *Zvijezdi* nalaze ukupno 22 insule.

Urbani razvoj grada Karlovca moguće je podijeliti u nekoliko grubo određenih faza. Na taj je način pojednostavljeno razumijevanje mijena u gradogradnji i širenju urbane cjeline.

Slika 1. Prikaz plana tvrđave iz 1579. god.

¹⁰ Lay, 1979., str. 23.

¹¹ Bedemi ulaze u sastavnice fortifikacijske arhitekture i odnose se na visoke i strme vanjske zidove ili nasipe oko tvrđave, maselja ili grada, a sve kako bi neprijatelj bio zaustavljen.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6562> (posjećeno 14. 11. 2021.)

Bastioni su također sastavni dio fortifikacijske arhitekture, a odnose se na istaknute višestranične djelove zidova tvrđave koji izbijaju van u prostor jednim svojim dijelom, dok se drugim vežu se s glavnim zidom tvrđave s ciljem da prostor glavnoga zida uvijek pod paljbom može bitištićen.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6200> (posjećeno 14. 11. 2021.)

2.1. Formiranje grada unutar zidina

Prva faza zauzima vremenski period u trajanju od dvjestotinjak godina od početka izgradnje tvrđave. Govori se o razdoblju od 1579. do 1777. god. Gornja granica uzeta je zbog razvojačenja do kojega u gradu tada dolazi. S obzirom na to da je grad građen s jasnom utilitarnom funkcijom, onom obrambene utvrde, moguće je očekivati da će u njemu biti smješteni većinom, ako ne i isključivo, vojnici, zapovjednici i ostale vojne ličnosti, no situacija je od samih početaka bila drugačija. Naime, u tvrđavi je živjelo i civilno stanovništvo koje ju je osposobljavalo i održavalo na životu jer su građani radili u obrtima i trgovinama koje su bile potrebne za normalno funkcioniranje vojne utvrde i njezinih stanovnika. Važnu ulogu ima povelja kralja Rudolfa, izdana u Pragu 1581. god., kojom se definiraju obaveze i naknade koje imaju vlasnici kuća u samoj jezgri grada prema vojsci.¹² Uz obaveze definirane su i povlastice koje su poticale obrtničku proizvodnju i trgovinu te održavanje sajмова u gradu.¹³ Tako se počinje razvijati gospodarstvo, ali i obrtništvo i trgovina koje će kasnije biti jedne od najplodonosnijih djelatnosti. Useljnjem prvih civila u grad 1585. god. on gubi svoju idejnu zamisao vojnoga grada i započinje njegov razvitak u urbano središte koji će u najvećoj mjeri do izričaja doći tijekom 19. i početkom 20.st.¹⁴ S druge strane treba imati na umu da karlovačka tvrđava nikada i nije bila zamišljena kao strogi vojni grad, ratni logor¹⁵, već je imala zadaću čuvati jedan novi grad koji se u njoj stvara zajedno s vojnom posadom i civilima, a sve odluke i kontrola bile bi podređene vojnim vlastima.¹⁶ U tvrđavi civilno stanovništvo pronalazi zaštitu od čestih osmanskih napada.¹⁷ Najprije se u nju doseljavaju obrtnici koji snabdijevaju vojsku i građane osnovnim životnim potrepštinama. Radi se o lončarima, čizmarima, bravarima, tesarima, pekarima, stolarima i dr.¹⁸

Grad je u svojim počecima jasno organiziran prema osmišljenim načelima. Tijekom prve etape gradnja se poklapa s idejom idealnog renesansnog grada.¹⁹ Organiziran je oko središnjeg gradskog trga²⁰ poštujući urbanističko pravilo koje gradnja toga tipa grada nalaže, a uz kojega

¹² Cvitanović, 1979., str. 374.

¹³ Kovačević, 1998., str. 49.

¹⁴ Lipovšćak, 1979., str. 428.

¹⁵ Za razliku primjera tvrđave u Ivanić-Gradu.

Kruhek, 1979., str. 89.

¹⁶ Kruhek, 1979., str. 89.

¹⁷ Lipovšćak, 1979., str. 428.

¹⁸ Kovačević, 1998., str. 49.

¹⁹ Lay, 1979., str. 24.

²⁰ Jelačićev trg u početku se nazivao *Parade platz (Paradni trg)* i *Haupt platz (Glavni trg)*, dok ga se u nekim planovima može pronaći i pod nazivom *Trg sv. Trojice* Radovinović, 2010., str. 8.

je bila zabranjena gradnja građanskih kuća, već su blokovi bili osigurani za vojnu i crkvenu upravu.²¹ Trg s tri strane zatvaraju vojne zgrade, dok je četvrta strana rezervirana za smještaj objekata koji zadovoljavaju duhovnu sferu.²² Vojne zgrade koje se spominju na početku života Karlovca su skladište baruta, oružana, magazin za hranu, pekara, generalski dvor i bolnica.²³

Pozicije za izgradnju građanskih kuća bile su jasno određene. Najranija pravila nalažu gradnju na obodu gradskih insula, a u unutrašnjosti ona nije bila dozvoljena.²⁴ Čestice na kojima su kuće građene bile su tipizirane kao što je to bilo i kod srednjovjekovnih gradova; radilo se o uskim i dubokim česticama s malo prostora za dvorište iza kuće. Kuće su većinski bile orijentirane prema ulici pokazujući time promišljanje o uzusima urbanog života. Gradilo se skromno i rustično, na način kao što je praksa bila na obližnjem Dubovcu. Drvo se pokazalo kao najčešće korišteni materijal koji je često pokazivao svoju negativnu stranu tijekom požara do kojih je u par navrata došlo. Zbog toga se ubrzo nalažu protupožarne mjere koje sve građanske kuće moraju ispoštovati, a radi se o većem broju prozora na pojedinim prostorijama u kojima bi požari najčešće izbijali i gradnja tzv. „gasica“ između kuća.²⁵ Sve su se češće prizemni dijelovi jednostavnih kuća zabatnih pročelja zidali smjesom kamena i opeke, a kat je ostajao u drvu, dok je na krovu bila šindra.²⁶

Nakon velikog požara 1692. god. u graditeljsku vizuru grada ulazi nešto baroknog izričaja. Na opožarenim se zemljištima podižu hrabriji projekti koji zauzimaju i po dvije čestice, no ambijentalnost visinski ujednačenih jednostavnih zabatnih kuća ostaje u potpunosti očuvana.²⁷

²¹ Cvitanović, 1979., str. 375.

²² Na trgu se nalazi župna crkva i samostan koji zajedno nose naziv *franjevački blok*, smješteni na prostoru jedne čitave renesansne insule na zapadnoj strani trga. Radovinović, 2010., str. 12.

²³ Cvitanović, 1979., str. 375.

²⁴ Cvitanović, 1979., str. 375.

²⁵ Naziv *gasica* potječe od njemačke riječi *die Gasse*, u značenju uskog prolaza širine jednog do jednog i po metra između kuća u karlovačkoj Zvijezdi. *Gasice* se propisuju zakonom nakon požara 1692. god. <https://www.kafotka.net/6421> (posjećeno 14. 11. 2021.)

²⁶ Cvitanović, 1979., str. 376.

²⁷ Cvitanović, 1979., str. 377.

Slika 2. Primjer građanskih kuća zabatnog pročelja iz stare gradske jezgre, prva polovina 18. st.

Govoreći o gradogradnji za vrijeme prve faze urbanističkog sagledavanja Karlovca, ne smije se zaboraviti na karakteristike područja na kojemu je grad smješten. Česta plavljenja oštetila su tvrđavu tijekom vremena pa je došlo do začetka ideje o modernizaciji iste ili izgradnji nove, veće i suvremenije tvrđave na lijevoj obali Kupe na Orlici.²⁸ Ta tvrđava ne bi imala tolika obilježja grada i bila bi nešto složenija.²⁹ Od ove se ideje ipak odustaje 1734. god.³⁰ i nastavlja se s obnovom i rastom već postojećega grada. Pet godina kasnije ulazi se u projekt velike obnove tvrđave i izgradnje novih vojnih objekata u njezinoj unutrašnjosti koja traje gotovo stotinu godina, sve do konačne odluke kojom se tvrđava prepušta gradu i njegovoj upravi.³¹ Karlovac unutar bedema već krajem 17. st. više nije dovoljan za smještanje svih kuća pa gradnja

²⁸ Modernizaciju stare tvrđave 1729. god. predlaže vojni inženjer M. A. Weiss Kruhek, 1998, str. 26.

²⁹ Lay, 1979., str. 24.

³⁰ Od projekta se odustaje u najvećoj mjeri zbog nedostatnih resursa Austrijskog carstva koje je konstantno u bitkama s Turcima.

Kruhek, 1998, str. 26.

³¹ Kruhek, 1998, str. 26.

počinje izvan gradskih zidina. Na taj se način počinju usporedno razvijati dvije „jezgre“, ona stara gradska jezgra vezana uz unutrašnjost bedema i nova koju formiraju predgrađa.³² Radi se o trendu koji će vladati sve do druge polovine 19. st. kada će se već pronalaziti rješenja o izlasku važnih funkcija izvan bedema i ulazak u prostor predgrađa čime će se formirati velika, moderna urbana sredina. Predgrađa rastu stihijski, neplanski, držeći se prometnica i obala rijeke. Počinju zauzimati prostor između tvrđave i Kupe, šire se prema Dubovcu i Baniji, a kuće se najčešće grade od drva.³³

Tijekom 18. st. grad dobiva prvu gradsku kanalizaciju, glavni se gradski trg popločava, iskopavaju se bunari za vodu, rade se katastarski popisi kuća, javnih objekata i građevinskih čestica.³⁴ Karlovac postaje i važno trgovačko središte zahvaljujući mogućnostima koje mu pružaju plovni putevi, posebice onaj na rijeci Kupi, a grade se i značajne povijesne ceste. Tako 1726. god. započinje izgradnja prve suvremene trgovačke ceste Karoline koja vodi od Karlovca do Bakra i Rijeke. Uz izgradnju nove prometnice grad se povezuje na mikrorazini sa svojim predgrađima koja su do tada već ojačala. Predgrađe Banija 1750. god. dobiva most kojim je premoštena rijeka Kupa i koji ga povezuje s područjem neposredno vezanim uz tvrđavu.³⁵

Za daljnji je razvoj izvan zidina značajna 1763. god. u kojoj Karlovac dobiva položaj vojnoga komuniteta čime dobiva Gradski magistrat, iako je još uvijek pod vrhovnom upravom vojnih snaga. Iste godine legitimnim dijelom grada postaju dva predgrađa, Gaza i Dubovac.³⁶

³² Prva kuća izvan zidina izgrađena je 1584. god., a mnoštvo ih je već 1615. god., dok razvoj predgrađa postaje znatno intenzivniji poslije 1650. god. i slabljenja vojne funkcije grada.

Lipovščak, 1979., str. 429.

³³ Kruhek, 1998, str. 28.

³⁴ Kruhek, 1998, str. 27.

³⁵ Kruhek, 1998, str. 28.

³⁶ Kruhek, 1998, str. 29.

Slika 3. Prikaz plana grada nakon prve faze razvoja

2.2. Dva zlatna doba

Prometu i trgovini koji se počinju razvijati još u prvoj polovici 18. st. zamah daje titula slobodnog kraljevskog grada koju Karlovac dobiva 8. listopada 1781. god. poveljom Josipa II.³⁷ U drugom razdoblju u pregledu urbanističkog i povijesnog puta grada, koje se okvirno zauzima vrijeme od 1778. do 1861. god., Karlovac počinje doživljavati svoj potpuni ekonomski procvat. Grad postaje prometni čvor, nekada je to bio Sisak, koji povezuje kontinent s Dalmacijom. Može se reći da je Karlovac toga vremena inicijativno središte sjeverne Hrvatske.³⁸ Uz

³⁷ Još je 1777. god. Marija Terezija odredila da se Karlovac radi trgovine preda gradskim vlastima, a grad 1778. god. osniva prvo ustavno gradsko poglavarstvo.

Lipovšćak, 1979., str. 429.

³⁸ Lipovšćak, 1979., str. 430.

Karolinu, 1779. god. izgrađene su druge dvije povijesne ceste; Jozefina prema Senju i 1809. Lujzijana koja vodi ka Rijeci.

Gledajući društvenu strukturu grada jasno se zaključuje da je Karlovac vrlo brzo postao grad ispunjen građanstvom; obrtnicima, plemstvom, trgovcima i sl., dok je vojni segment uvelike pao u drugi plan. Stvoreno je društvo koje svjedoči prvom zlatnom dobu Karlovca koje traje do Napoleonskih ratova, odnosno do kraja 18. st.³⁹

Jasno je da će ekonomski prosperitet koji sigurno plovi na gospodarskom uspjehu biti popraćen i razvitkom kulturnih i društvenih grana. Karlovac sa sigurnošću prerasta povijesnu jezgru i „sekundarni nukleusi“ preuzimaju važnu ulogu. Izgradnja predgrađa se nastavlja, posebice na području prema Dubovcu i Rakovcu. Već u ovome trenutku dolazi do prve krize urbanizma jer grad nije spreman odgovoriti na sve što donosi izgradnja triju velikih prometnica, popunjavanje sve više praznina u strukturama predgrađa i priljev stanovništva. Predgrađa počinju razvijati vlastite proizvodnje i djelatnosti koje im donose prosperitet i svojevrsnu samostalnost, a objekti se grade bez nekog određenog pravila ili vizije. Potencijalni kolaps izbjegnut je 1781. god. kada Josip Stiller, jedan od glavnih karlovačkih graditelja toga vremena, uočava gdje situacija u kojoj se grad našao vodi i odlučuje nešto poduzeti. Stiller na svoju ruku izrađuje nekoliko urbanističkih planova za regulaciju izgradnje u predgrađu potaknut narudžbom za izgradnju carinarnice.⁴⁰ Na ovaj se pothvat može gledati kao na prvi pokušaj regulative vezane uz gradogradnju prostora izvan karlovačke Zvijezde.

Uz ovaj projekt, Josip Stiller gradi na prostoru gradskog glavnog trga pravoslavnu crkvu sv. Nikole, obnavlja Oružanu i franjevački samostan.⁴¹ Za razliku od situacije izvan zidina, ona unutar njih u potpunosti je drugačija. Građevinski se pothvati, čistoća, održavanje zelenila, briga o objektima i sl. strogo kontroliraju od strane konzula koji brine o izgradnji grada.⁴²

Na samom početku 19. st. dolazi do velike promijene u povijesnoj priči grada. Naime, nakon napoleonskih ratova na vlast dolaze Francuzi 1809. god. i zadržavaju se do 1813. god.⁴³ Osim što je promjena vlasti utjecala na gospodarstvo grada koje je pogođeno zatvaranjem trgovine, posebice one žitom, vidljive su i posljedice na urbanističkom planu. U gradu se počinju imenovati i numerirati ulice i dokidaju se stroga pravila koja zabranjuju gradnju izvan gradskih

³⁹ Kruhek, 1998, str. 30.

⁴⁰ Lipovšćak, 1979., str. 431.

⁴¹ Cvitanović, 1979., str. 394-403.

⁴² Cvitanović, 1979., str. 394-403.

⁴³ Kruhek, 1998, str. 30.

bedema. S obzirom na tu promjenu, kuće koje niču u predgrađu više nisu većinski drvene, već se pri njihovoj izgradnji koriste trajniji i čvršći materijali.⁴⁴ Vrlo jasan i zoran primjer je uglovnica koja je do danas na svom izvornom mjestu, a nekadašnja je kuća gradonačelnika Josipa Šporera. Danas je kuća poznata pod nazivom *Žitna kuća* prema Šporerovu zanimanju vezanom uz trgovinu žita, a nalazila se na nekadašnjem Žitnom placu na raskrižju glavnih cesta, Senjske, Riječke i Zagrebačke ulice. Reprezentativna je palača podignuta 1813. god. na mjestu nekadašnje carinarnice. Ulice uokviruje svečanim portalima koji se razlikuju od „uniformirane“ kasno barokne arhitekture koja dominira prostorom unutar gradskih zidina. Žitna je kuća najraniji primjer monumentalne i čvrste arhitekture građene izvan jezgre grada, a ostaje i jedini predstavnik gradnje po principima svoga vremena zbog nastavljanja konzervativne gradnje po odlasku francuske vlasti.⁴⁵

Slika 4. Kuća J. Šporera, današnja *Žitna kuća* na starom karlovačkom sajmištu, snimljeno u prvoj polovici 19.st.

Drugo zlatno razdoblje grada vezuje se uz, tako rečeno, vraćanje svega na staro. Nastavlja se povoljno doba u trgovini i prometu, lađarstvo na rijeci Kupi cvate i roba se prevozi povijesnim cestama prema moru. Tijekom ovog razdoblja lađarski trgovci postaju krupniji poduzetnici.⁴⁶

⁴⁴ Kruhek, 1998, str. 30.

⁴⁵ Cvitanović, 1979., str. 403.

⁴⁶ Kruhek, 1998, str. 31.

I dalje se radi na procesu povezivanja grada unutar bedema i predgrađa pa se tako probijaju nova vrata⁴⁷ poznata pod nazivom *Riječka vrata* koja povezuju Radićevu ulicu, žilu kucavicu *Zvijezde*, i prostor predgrađa oko Kupe.⁴⁸ Kao što je već spomenuto, po odlasku francuske vlasti nastavlja se gradnja unutar grada u onim gabaritima na koje je stara jezgra od davnih dana naviknuta. Građene su kuće koje karakterizira duh klasicizma i bidermajera.⁴⁹

Slika 5. Prikaz plana grada nakon druge faze razvoja

⁴⁷ Uz već postojeća *Stara i Nova vrata* Radovinović, 2010., str. 72.

⁴⁸ Radićeva je ulica prvo nosila ime *Neuthorgasse* u značenju *Ulica kraj Novih vratiju*. Kasnije ime mijenja u *Hauptstrasse* ili *Glavna cesta*, a nazivala se i *Dugom ulicom* jer je povezivala predgrađe sa *Zrinskim trgom* i naselje Rakovac. Današnje ime ulica nosi od 1928. god. Radovinović, 2010., str. 72.

⁴⁹ Jedna od najpoznatijih je kuća Drašković koja je reprezentativni primjer gradske palače klasicističkog razdoblja, a podignuta je 1928. god. Radovinović, 2010., str. 78.

3. Urbanističko zaplitanje na polovini 19.st.

Nakon zlatnog razdoblja grada u kojemu se on razvija u izrazito obrtničko-trgovačkom stilu, zalazi se u drugu polovicu 19. st. koje je orijentirano na industriju. Situacija na gospodarskom planu mijenja se sredinom stoljeća po principu uzročno posljedične veza između političkih odluka Bečkoga dvora i karlovačke tranzitne trgovine. Izgradnja „južne željeznice“⁵⁰ maknula je Karlovac s karte putovanja robe od alpskih zemalja do mora. Zbog te nove, jeftinije i brže mogućnosti prijevoza robe karlovački plovni putevi na rijeci Kupi zamiru, čime pada ekonomska snaga grada.⁵¹ Tako je nekadašnji hrvatski Marseilles 80ih godina 19. st. izgubio oko tisuću stanovnika.⁵²

S druge strane, s obzirom na akumulirani kapital koji je grad privredio tijekom zlatnog 18. i prve polovice 19. st., pokreće se razvoj industrijalizacije Karlovca.⁵³ Vrijedno je spomenuti *Prvi hrvatski mlin na čigre* koji je izgrađen na obali rijeke Korane još 1863. god., jasno, izvan gradskih bedema.⁵⁴ Svakako je najpoznatija *Karlovačka pivovara* koja slovi kao najstarija gradska tvornica započinjući s radom sredinom 19. stoljeća.⁵⁵ Uz industriju u povojima grad postaje i regionalno središte zbog željezničkog čvora koji se formira izgradnjom željezničke pruge Zagreb-Karlovac-Rijeka 1873. god.⁵⁶

Jasno je da će gospodarske i ekonomske promijene biti vidljive i u urbanističkoj slici grada. Onoliko koliko industrija uzima zamah i ostavlja pozitivne posljedice na ekonomskom polju, odnosno polju privređivanja, toliko priljev stanovništva i razvoj „novih“⁵⁷ grana djelatnosti iza sebe ostavlja negativne rezultate po pitanju urbanističkog uređenja. Stara gradska jezgra zadržava postojeći ambijent, no dobiva i nove historicističke palače od kojih neke poštuju skromnije mjerilo i relativno se uklapaju u ostatak prostora, dok su druge mjerilom značajno

⁵⁰ Južna željeznica 1857.god. gradi prugu kojom se Beč povezuje s Trstom, 1860. gradi se pruga preko Čakovca do Budimpešte, 1862. god. radi se na prugi Zidani Most-Zagreb-Sisak, 1865. god. pruga od Šopruna do Kaniže i 1868. pruga Murakerestur – Žakanje – Barč te je na kraju grad Zagreb spojen sa Žakanjem i čitava je trasa koja povezuje Alpe i more puštena u promet 1870. godine.

Kolar- Dimitrijević, 1995., str. 45.

⁵¹ Kovačević, 1979., str. 53.

⁵² Ott, 2003., str. 149.

⁵³ Kruhek, 1998, str. 31.

⁵⁴ Kovačević, 1979., str. 53.

⁵⁵ Pivovara je do 1914.god. radila s promjenjivom dobiti, različitim vlasnicima i s čestim prekidima, no za vrijeme Prvog svjetskog rata proizvodnja počinje značajno rast.

Kovačević, 1979., str. 54.

⁵⁶ Lipovšćak, 1979., str. 431.

⁵⁷ Razvojem industrije i dolaskom stanovništva stvaraju se povoljni uvjeti za razvoj kulture, prosvjete, uprave i zdravstva; grana koje su do tada bile u blagoj sjeni.

Lipovšćak, 1979., str. 431.

veće od prijašnjih skromnih kućica i stvaraju nesklad u visinskoj nivelaciji.⁵⁸ Stanje unutar bedema i dalje ipak nije narušeno, a urbanistički se situacija puno više zapliće na području izvan njih. Naime, zbog formiranja suvremenoga grada koji je vrlo naglo zahvaćen procesom urbanizacije, uvjeti i funkcije, ali posebice gabariti, koji se nude u gradskoj *Zvijezdi* više ne zadovoljavaju potrebe vremena. Karlovac se našao, još krajem 18.st., i u procesu prometnog zaplitanja koje nije planski promišljeno, već je stihijski raslo na svoju ruku.⁵⁹ Grad se širi i predgrađa postaju sve elitnija, značajnija u životu grada čije je formalno sjedište i dalje unutar gradskih bedema. Izgradnja izvan starih gabarita više ne zadržava ambijentalnu vrijednost te je moguće reći da započinje doba prostorne neusklađenosti.⁶⁰ Stanovnici su uočili da je došlo do, može se reći, krize u graditeljstvu i izgledu grada pa dolazi do osnivanja *Društva za proljepšavanje grada*. Isto se osniva 1886. god. od strane pukovnika Josipa Adžije, a na inicijativu Karlovčanke Terezije Reiner.⁶¹ Društvo je zaslužno za uređenje grada proljepšavanjem zapuštenih „šančeva“ koji su postali parkovi, drvoredi i promenade. Jedan od značajnijih rezultata rada je šetalište *Velika promenada* na vanjskom rubu šanca koje spaja gradsko kazalište i nekadašnju *Veliku kavanu*.⁶² Uz pojave šetnica vezuje se i vrijeme kraja stoljeća koje je obilježila i sve veća gradnja na području predgrađa, a neposredno uz šančeve, pa se tako *Velika promenada* uokviruje rezidencijalnim građevinama koje nose historicističke stilske značaje. U tome kontekstu valja spomenuti neorenesansnu visoku jednokatnicu gradonačelnika Ivana Banjavčića iz 1880. god. koja se do danas ističe svojom ljepotom.⁶³

Slika 6. Kuća Ivana Banjavčića na *Velikoj promenadi*, snimljeno u prvoj polovici 19.st.

⁵⁸ Lipovščak, 1979., str. 431.

⁵⁹ Lay, 1979., str. 27.

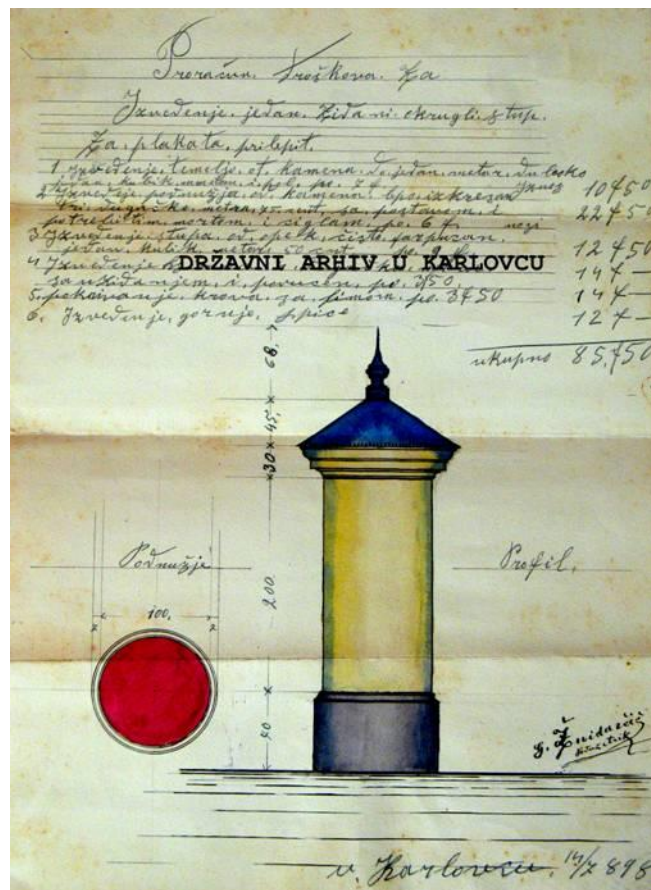
⁶⁰ Lipovščak, 1979., str. 431.

⁶¹ Polović, 1979., str. 102.

⁶² Polović, 1979., str. 102.

⁶³ <https://www.kafotka.net/679> (posjećeno 27. 11. 2021.)

Uz uređenje zelenih površina, *Društvo* je zaslužno za realizaciju velikog koraka koji grad pozicionira kao modernu sredinu, a radi se o izgradnji gradskoga kupališta. Grad je za taj podvig morao otkupiti prostor kupališta koji je bio u privatnom vlasništvu Karlovčana Dejaka i devedesetih godina krenula je realizacija projekta.⁶⁴ Svakako se može reći kako su godine tijekom kojih članovi *Društva* djeluju začetak suvremene ideje brendiranja Karlovca kao grada zelenila i parkova. Unatoč svim hvale vrijednim ostvarajima, ponajviše na pitanju uređenja bedema i zelenila, nije dosegnuta dovoljna snaga koja bi moga utjecati na krizu u izgradnji predgrađa do koje je došlo posebice nakon integracije općina Banija i Švarča gradu, čime se broj stanovnika udvostručio.⁶⁵ Ipak, *Društvo* predstavlja dobre temelje za shvaćanje kako je Karlovcu potrebna planirana osnova koja će upravljati njegovim daljnjim razvojem.

Slika 7. Nacrt oglasnog stupa, 1898. god.

⁶⁴ <https://www.kafotka.net/price/7621> (posjećeno 27. 11. 2021.)

⁶⁵ Lipovšćak, 1979., str. 431.

Glavno pitanje na dnevnome redu Gradskog zastupstva često je bilo ono urbanizacije. Valjalo je promisliti na koji način spojiti staru jezgru s predgrađem i ostalim naseljima u nastajanju.⁶⁶ Stari Karlovac i nova predgrađa razdvajali su jarci i bedemi, a spajali su ih troja vrata koja su bila nekadašnji ulazi i izlazi iz grada i uz koje su bili mostići koji su prepriječili iskopane rovove.⁶⁷ Pitanje povezivanja *Zvijezde* s ostatkom novih naselja predstavlja urbanistički, ali i konzervatorski problem. Naime, da bi se grad mogao ujediniti s predgrađima valja ukloniti drvene mostove i zatrpati opkope kako bi se nesmetano mogla odvijati komunikacija, promet i sveukupni razvoj. Postavlja se pitanje je li opravdano zatrpati rovove i uništiti ono što je nasljeđe iz prošlosti i predstavlja jednu od najstarijih ljski u postanku Karlovca? Građani su poticali zatrpavanje zbog nelagodnih uvjeta života koje su opkopi donosili. Zbog neodržavanja i zapuštanja u njima bi se taložila voda od kiša koja nije imala gdje otići, a koja bi onda privlačila komarce, žabe i sl. te bi rovovi bili glavni krivac za širenje neugodnih mirisa i vlage koja bi negativno utjecala na obližnje građevine. Donesena je odluka o uklanjanju mostova 1884. god., no bedemi nisu srušeni, niti rovovi zatrpani zemljom sve do današnjih dana.⁶⁸

Slika 8. Pogled na *Banska vrata* i ulaz u grad potkraj 18.st.

⁶⁶ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 99.

⁶⁷ *Istočna vrata, Turska vrata, Riječka vrata.*
Vrbetić, Szabo, 1989., str. 102.

⁶⁸ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 102.

Kako je u gradu došlo do porasta broja stanovnika, a i svojevrsnog procvata kulture i kulturnih djelatnosti, došlo je do potrebe za izgradnjom novih ustanova poput škola, bolnica i sl. Svim je ovim novim građevinama valjalo pronaći adekvatno mjesto u gradskoj strukturi. U novonastaloj situaciji treba pomiriti dvije struje koje se stvaraju po pitanju odabira gradilišta. Određeni se broj ljudi zalaže za nastavak gradnje unutar grada kao takvog, odnosno unutar bedema, dok je ostatak suglasan za početak seljenja značajnih društvenih ustanova u predgrađa čime se radi na integraciji i modernizaciji grada.⁶⁹ Također, podizanje obrazovanja i zdravstva na jednu višu razinu zahtijeva i promišljanje oko pitanja infrastrukture; kanalizacije, vodovodi i sustavi za obranu od poplava bili su potrebni.⁷⁰ U grad je dolazilo i mnoštvo stanovnika obližnjih manjih mjesta i susjednih gradova zbog sajмова i trgovine, no Karlovac nije imao riješeno pitanje vodovoda, prave kanalizacije ili makar javnog zahoda. Upravo je javni zahod bio smatran nužnom potrebom u gradu koji tjedno posjete brojni trgovci, kupci i radnici. Zbog učestalih zahtjeva, Gradsko zastupstvo donosi odredbu o izgradnji pokusnog pisoara 1885. god. Pokazalo se da se radi o uspješnoj soluciji i pokusno je rješenja kasnije zamijenio prvi javni zahod postavljen na suprotnoj strani sajmišta, u neposrednoj blizini nove Domobranske vojarne.⁷¹

Moguće je zaključiti da su druga polovica, a posebice kraj 19. st. i ulazak u novo stoljeće karlovački urbanizam suočili s bitnim promjenama koje je trebalo razriješiti vodeći računa o zadržavanju ekvilibrija između staroga i novoga. Tradicija uređene, promišljene i planirane gradogradnje popušta pred iskušenjima novoga vremena obilježenog ekonomskim procvatom. Već se u ovome razdoblju *Zvijezda* počinje polako napuštati. Radi se o trendu koji kroz naredne godine nije zaustavljen i koji je rezultirao današnjim zamiranjem prvotnog nukleusa grada. Upravo je vrijeme o kojemu se govori imalo breme donošenja važnih odluka na svojim leđima koje vuku svoje, većinski negativne, posljedice do danas. U literaturi je zabilježeno razmišljanje koje ukazuje na potrebu promišljanja i izvođenja „transplantacije“ novih sadržaja u staro tkivo, a sve kako bi se izbjeglo zamiranje istoga i razlaganja cjelovitosti grada.⁷²

⁶⁹ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 104.

⁷⁰ Lipovščak, 1979., str. 431.

⁷¹ Ott, 2003., str., 142.

⁷² Lay, 1979., str. 27.

4. Ulazak u 20.st. i prva *Regulatorna osnova*

Nastavno na gotovo pa burno i užurbano stanje u širenju nekadašnje vojne tvrđave, donesena je odluka o izradi plana koji će svu buduću gradnju staviti u točno određene okvire. Prvoj *Regulatornoj osnovi* prethodi već spomenuto proširenje grada do kojega je došlo pripojenjem općina Banija i Švarča što sve uzrokuje pojačani intenzitet gradnje. Važno je imati na umu povijesnu crticu vezanu uz 1902. god. kada tvrđava postaje vlasništvom grada. Ugovor koji je potpisan s vojnim vlastima obavezao je Gradski magistrat o zabrani rušenja tvrđave. Sav prostor dan je na korištenje, no taj se jedan uvjet morao ispoštovati.⁷³ Pitanje je bi li urbanističko planiranje imalo isti smjer kretanja da tri godine prije njegove izrade nije došlo do potpisivanja navedenog ugovora kojim se mogućnosti promišljanja stavljaju u zadane okvire.

Prvi urbanistički plan ili regulatorna osnova izrađen je za prostor cijeloga grada. Osnovu izrađuje A. Kappner, a plan inženjer Gustav Hermann koji gradske vlasti odobravaju 6. svibnja 1905. god.⁷⁴ Velika većina odredbi iz plana u konačnici nije realizirana i grad se u ovom trenutku, kada je na polju urbanističkog planiranja suočen s najviše iskušenja, nastavlja boriti sa stihijском, neplanskom izgradnjom.

Novom se planu mogu pronaći brojne zamjerke od kojih je možda najveća ona vezana uz nepromišljanje položaja grada u odnosu na šire regionalno područje u kojemu se Karlovac, kao što je već spomenuto, profilirao kao važno prometno čvorište. Također, pitanje prometa koje je i bilo jedno od osnovnih poticaja za izradu urbanističkog plana, nije riješeno. Kompleksnoj se prometnoj mreži nije prišlo s neke nove strane gledišta, već se respektiralo postojeće stanje koje je očito bilo problematično.⁷⁵ Vezano uz ovo pitanje stoji odluka koja vodi računa o *Zvijezdi*, ne dira je, ali kroz nju provodi promet zbog čega se neke od cesta u gradu moraju proširiti, a taj korak onda ostavlja posljedice na pojedinim građevinama. Isto tako, prometna infrastruktura ima svoje uplive na prostoru rovova koji se žele zatrpati kako bi postali parkirališta, ali uz zadržavanje šetnica i promenade koji se nalaze uz njih. Srećom, vrlo je mali broj prijedloga iz prve *Regulatorne osnove* uistinu i ostvareno u urbanoj strukturi grada pa su tako i opkopi danas zelene površine, a ne parkirališta. Bedemi, bastioni i šanci ulaze u svakodnevni život stanovnika grada i prilagođavaju se potrebama gradskog života. Uz vrtove, parkove i šetnice na njima se grade i građanske kuće, posebice u stilu historicizma, iako se radi o prostoru koji je nakon

⁷³ Kruhek, 1998, str. 33.

⁷⁴ Lipovšćak, 1979., str. 431.

⁷⁵ Lipovšćak, 1979., str. 431.

razvojačenja Vojne krajine predan Gradskoj upravi jedino za ukrasne nasade prema čemu je izgradnja zabranjena.⁷⁶ U osnovi su predstavljene i odluke koje se tiču trgova.⁷⁷

Slika 9. Prikaz prve *Regulatorne osnove* Karlovca, 1905.god.

Unatoč zamjerkama, neke su regulative ove osnove bile razrađene na dobar način i u skladu s razvitkom grada i rastom broja njegovih funkcija, no ipak nisu zaživjele u praksi. Razlog je to budućim neredima i neslogama na planu gradogradnje koje će se ponovno nastojati razriješiti izradom nove regulatorne osnove u razdoblju između 1920 i 1925. god.⁷⁸ Nova regulatorna osnova uvelike se dotiče pitanja utvrde koja se uklanja 1925. god., planirano, i na čije mjesto dolaze perivoji, izgradnja botaničkog vrta i nove građevine.⁷⁹

⁷⁶ Kruhek, 1979., str. 103.

⁷⁷ Prema prijedlogu *Zrinski trg* predviđen je za prodaju žita, drva i vapna, a *marveni* se trg premješta na južni dio periferije blizu Radićeve ulice.

Lipovšćak, 1979., str. 432.

⁷⁸ Kruhek, 1998, str. 33.

⁷⁹ Krajnik, 2007., str. 48.

5. Značaj predgrađa u razvoju grada

Tijekom pregleda mijena koje Karlovac doživljava kroz nekoliko stoljeća svoga urbanog razvoja, predgrađa su instanca koja je vrlo često spominjana. Svoju priču započinju još izgradnjom prve kuće izvan gradskih zidina, a grade ju razvijanjem samostalnosti tijekom stoljeća gospodarskih napredaka i ekonomskog jačanja pa sve dok ne postaju jedno sa starom jezgrom u vidu suvremenog grada Karlovca. Upravo zbog značaja koja predgrađa imaju za povijest grada, ali ponajviše za promatranje njegove gradogradnje valja ih nešto detaljnije sagledati. Naglasak se stavlja na dio koji je u neposrednoj blizini buduće Domobranske ulice i zemljišta na kojemu se gradi Domobranska vojarna krajem 19. st.

Uzimajući u obzir već spomenutu činjenicu o zabrani gradnje izvan gradskih zidina koja rezultira izgradnjom objekata od drva i sličnih kratkotrajnih materijala sve do dolaska francuske vlasti, može se zaključiti da su predgrađa pretrpio brojne teškoće pred kojima nisu posustala. Sve su kuće vrlo lako mogle biti uništene, što od osmanlijskih provala, što zbog dogovora s vojnim vlastima koji je nalagao da se objekti ruše ako za to dođe potreba, a što zbog nedaća kao što su požari koji brzo gutaju sve pred sobom, posebice kućice građene od prirodnih materijala.⁸⁰ Može se samo nagađati u kojem bi smjeru i kojom bi brzinom tekao razvoj grada da su građevine izvan zidina od samih početaka bile građene od opeke, betona i drugih trajnih materijala. U tom kontekstu Radoslav Lopašić piše: „... *da je Karlovac smio čvrsto zidati to bi bilo, uz onu živahnu trgovinu ugledan i čvrst grad kao Trst, i brojao bi više stanovnika nego ikoji grad u domovini.*“⁸¹

Predgrađe se u prvih dvjestotinjak godina sporije razvijalo pa je tako do 1777. god. brojalo okvirno 178 kuća. Situacija se mijenja tijekom zlatnog razdoblja grada kada se u predgrađa doseljavaju obrtnici i trgovci te se broj stanovnika čitavoga grada učeterostručuje, a većinska zasluga u toj brojcima pripada upravo predgrađima.⁸²

Govoreći o predgrađu razlikuju se dva dijela; *Štranga* ili *Šranga*⁸³ i *Židovska varoš*.

Židovska se varoš postepeno razvijala na desnoj obali Kupe od prve polovice 17. st.⁸⁴ Logično je zaključiti da su na tome mjestu kuće gradili lađari i trgovci kojima je bio važan smještaj uz

⁸⁰ Kuće ljudi 89

⁸¹ Kuće 90

⁸² Kuće 90

⁸³ Šta znači šranda

⁸⁴ Kuće 91

plovni put koji im je osiguravao prihode potrebne za svakodnevni život. Ljudi koji su živjeli na tome području izvan grada, jer grad je tada samo unutar zidina, nazivani su *Židovima*, nazivom koji se koristio kao sinonim za strance. Tom je etimologijom i naselje zaživjelo kao *Juden Stadt* ili *Židovska varoš*.⁸⁵ Ovo je predgrađe imalo vlastitu crkvu, crkvu sv. Barbare datiranu u 1684. god. oko koje je bilo groblje i skromne građanske kuće koje su pretrpjele nekoliko požara nakon kojih se naselje svaki puta moralo obnavljati.⁸⁶

U kontekstu promatranja Domobranske vojarne i njezinog uklapanja u karlovački urbanizam kasnog 19. i ranog 20. st. značajnije je ono drugo predgrađe, tzv. *Šranga*.⁸⁷ Ono obuhvaća stari *Zrinski trg*, *Promenadu* i *Mačekovu ulicu*.⁸⁸ Pažnju valja osvrnuti na stari *Zrinski trg* koji danas ne postoji u toj formi već ja na njegovu mjestu oformljen sam centar grada i nosi naziv *Korzo*. Trg svoje obrise počinje dobivati već na planu grada iz 1717. god. Nazire se prostor između gradskih bedema i predgrađa, *Židovske varoši*, koje nastaje uz Kupu. Uskoro taj prostor postaje jednim od značajnijih trgovišta u gradu, odnosno izvan njega. 1783. god. trg je već opremljen magazinima za skladištenje robe, a na njegovim se rubnim dijelovima počinju sve više graditi stambeni objekti.⁸⁹ On postaje sajmište na koje su dolazili ljudi iz cijele Krajine, Like, Gorskog kotara, Primorja i Štajerske.⁹⁰ Zlatko Gursky o sajmištu piše sljedeće: „... na zapadnoj strani bijahu uredi sajmišne uprave za baždarenje alkoholnih pića i utega, masna vaga za živinu i obavezni gospon pandur. Tu se sređivahu dokumenti za kupnju i prodaju stoke. Pokraj tih ureda bijaše pekarna i gostiona Zvonimira Tarnika, gdje se je moglo dobro pojesti i zaliti prvoklasnim vinima...“⁹¹

⁸⁵ Radovinović, 2010., str. 90.

⁸⁶ Radovinović, 2010., str. 92.

⁸⁷ Prema Radovanu Radovinoviću, ime *Šranga* dolazi od njemačke riječi *Schranke* u značenju ograde, dok je u slovenskom jeziku to ograđa kod harmice. Radovinović, 2010., str. 111.

⁸⁸ Radovinović, 2010., str. 98.

⁸⁹ Radovinović, 2010., str. 112.

⁹⁰ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 105.

⁹¹ Gursky, 1991., str. 67.

Slika 10. Zrinjski trg i sajmište, situacija na početku 20.st.

Trg je nekoliko puta odolijevao pokušajima da ga se pretvori u gradilište. Taj je prijedlog donesen i u prvoj gradskoj *Regulatornoj osnovi*, no odbačen je i na njemu se nastavlja trgovina. Pitanje o izgradnji na prostoru trga dizalo je prašinu u redovima građanstva, ali i vlasti, posebice tijekom prve polovine 20. st. Kao i kod polemiziranja o gradnji važnih objekata izvan zidina, pojavile su se dvije struje mišljenja. Jedna je bila za izgradnju reprezentativnih građevina na zemljištu trga, čime bi se grad riješio „rugla“, dok su drugi bili pobornici mišljenja da bi grad trebao imati što više trgova.⁹² Konačno, krajem 1930ih godina trg je isparceliran i namijenjen za gradnju objekata u „jedinstvenome stilu“.⁹³ Time Karlovac dobiva Korzo kakvog ga danas znamo.

Povijest razvitka ovoga dijela predgrađa izuzetno je interesantna iz nekoliko razloga. Jedan od njih je taj što *Zrinjski trg* vrlo rano formira jednu od glavnih točaka razvoja grada, u svakom smislu riječi, onom ekonomskom, gospodarskom, a sve izvan zidina grada, odnosno izvan „pravog“ Karlovca. Štoviše, trgovina koja je na trgu smještena zaslužna je za procvat grada u 18. st. Također, mjesto tadašnje trgovine i mjesto na koje su mnogi žitelji grada u 20. st. gledali kao na ruglo danas je sami centar Karlovca na kojemu su smještane brojne reprezentativne

⁹² Radovinović, 2010., str. 113.

⁹³ Radovinović, 2010., str. 114.

historicističke palače i sl. objekti, dok je Jelačićev trg u centru *Zvijezde* gotovo pa u potpunosti zamro. U jednu ruku radi se o ironičnoj pojavi, no s druge pak strane na ovu je situaciju moguće gledati kao na moderno shvaćanje gradogradnje. Naime, jačanjem predgrađa i koncentracijom važnih gospodarskih, a kasnije i kulturnih, funkcija na zemljištu izvan bedema pokazuje se promišljanje o potrebi širenja grada, potrebi napuštanja uvriježenih uzusa gradnje koji vladaju u *Zvijezdi* i stvaranja suvremenije urbane slike grada. Takvom tijeku gradogradnje mogu se pronaći brojne zamjerke koje su već i prije navedene, no valja na umu imati i pogled iz drugoga kuta koji je u jednu ruku zaslužan za to što grad nije ostao unutar svojih predviđenih gabarita. Jasno je da je potreba za izgradnjom novih stambenih objekata bila puno veća od mogućnosti koje je urbana struktura staroga Karlovca nudila, no umjesto da se važne funkcije i događaji sele unutar bedema tako da se prenamijene postojeći prostori, odabran je ovaj drugi, možda pozitivan, a možda i negativan, put.

6. Domobranska ulica

Domobransku ulicu svakako valja istaknuti unutar sagledavanja urbanističkog razvoja grada Karlovca, a kao nastavni dio spomenutog *Zrinskog trga* i gradskog sajmišta. Uz važnost koju ima u aspektu novosti u gradskom vizualnom identitetu i shvaćanju granica grada, značajna je i za promatranje historicističke gradnje krajem 19. st. U tom kontekstu je povezana s Domobranskom vojarnom o kojoj će u radu biti riječi. Uz vojarnu u ulici je sagrađena Viša djevojačka škola i gradsko kazalište te nekoliko reprezentativnih građevina, a sve unutar nekoliko godina. Prema tome se može zaključiti kako se ulica kreira historicističkim objektima koji se u njoj nalaze sve do danas i čija je povijesna i povijesno umjetnička važnost prepoznata.

S obzirom na to da se na polju urbanizma grada od prvih dana nastoji premostiti pitanje veličine i nedostatka prostora, već je rečeno da Karlovac rano dobiva predgrađa koja s vremenom započinju svoj vlastiti neplanski razvoj. Spomenuto je kako je tijekom promišljanja o regulaciji gradnje naglasak također na integraciji predgrađa s osnovnim, starim nukleusom, ali i ograničavanje i početak planiranja gradnje do koje na tim mjestima dolazi, sve s ciljem stvaranja kompaktne gradske cjeline koja živi u sinergiji starog i novog.

Izlazak izvan zidina u uskoj mjeri vezuje se uz Domobransku ulicu koja je prva projektirana karlovačka ulica izvan *Zvijezde*. Smještena je južno od gradske tvrđave i moguće ju je pronaći

ucrtanu u plan grada iz 1860ih, dok u njoj nije bila podignuta još niti jedna zgrada.⁹⁴ Danas se ona prostire od nekadašnje Više djevojačke škole, a današnje Osnovne škole *Braća Seljan* pa sve do stambenih blokova koji su smješteni netom uz Domobransku vojarnu. U povijesti je realizirana u dvije etape. Prva je bila ona u potezu od *Šrange* do sajmišta, a u drugoj je spojena s Rakovcem. Ulica je vodila preko općinskog posjeda, *gmajne*⁹⁵ pa joj je prvo ime bilo povezano s time, Stara gmajna. Na prostoru *gmajne* održavali su se veliki gradski sajmovi, a konkretno je prostor Domobranske ulice bio vezan uz trgovanje *marvom*⁹⁶ pa se o prvim podignutim građevinama govorilo kao o „zgradama na marvenskom trgu“. Nakon izgradnje Domobranske vojarne ulica je prozvana Domobranskom, nazivom koji danas nosi.⁹⁷ Na polju nazivlja ulica je prošla burnu povijest. Čak je sedam puta mijenjala ime. Imenovanje je u velikom broju slučajeva bilo povezano uz promjenu imena vojarne koja je svoj naziv dobivala prema različitim vojnim režimima i upravama koje su bile u gradu, ali i čitavom Hrvatskom području. Tako je za vrijeme prve Jugoslavije ona bila ulica Kralja Aleksandra, tijekom NDH Ulica 10. travnja, kasnije Staljinova pa Crvene armije i Jugoslavenske armije, nakon čega postaje ulica Jugoslavenske narodne armije i konačno, 1990. god. ponovno dobiva naziv Domobranska ulica.⁹⁸

Iako je ulica ucrtana u plan grada iz 1863. god., tek izgradnja gradskog kazališta *Zorin dom* i Djevojačke škole nasuprot njemu određuju njezine gabarite po pitanju širine. Već je spomenuto da *Regulatorna osnova* iz 1905. god. određuje i neka pitanja prometnog povezivanja grada i predgrađa koja su mu se upravno pridružila. Tako je u njoj ulica zamišljena kao reprezentativna ulica sa značajnom funkcijom spajanja i umrežavanja rastućega grada. Domobranska ulica je najmodernija ulica tadašnjeg „velikog Karlovca“ i širi se projektiranjem pet novih ulica.⁹⁹

Valjalo je potaknuti izgradnju tih reprezentativnih građevina koje će nastaviti stilsku priču *Zorin doma*, Djevojačke škole i Domobranske vojarne i privući investitore istih. Zbog toga se zemljište prodavalo po vrlo niskoj cijeni¹⁰⁰ i dvojica uglednih hrvatskih arhitekata Vjekoslav

⁹⁴ Radovinović, 2010., str. 150.

⁹⁵ Naziv *gmajna* dolazi od njemačke riječi *Gemeine* u značenju općeg, javnog ili zajedničkog. Radovinović, 2010., str. 150.

⁹⁶ Riječ *marva* preuzeta je iz mađarskog jezika i odnosi se na stoku, odnosno tegleće životinje, volove. <https://jezikoslovac.com/word/8wm1> (posjećeno 28. 11. 2021.)

⁹⁷ Radovinović, 2010., str. 150.

⁹⁸ Radovinović, 2010., str. 151.

⁹⁹ Produljena je Markezijeva ulica, a projektirane su Zajčeva, Lopašićeva, Lisinkoga i Jonkeova. Radovinović, 2010., str. 152.

¹⁰⁰ Cijena kvadratnoga metra iznosila je jednu krunu, no morao se ispoštovati uvjet koji nalaže da izgradnja bude dovršena unutar tri godine. Radovinović, 2010., str. 153.

Bastl i Stjepan Podhorski vide svoju priliku te u lokalnom tisku predstavljaju svoje ideje i ponude. Prvi kupci zemljišta nisu uspjeli financirati izgradnju tako bogatih građevina pa je pokrenut novi natječaj čiji su rezultati vidljivi do današnjih dana.¹⁰¹

Slika 11. Pogled na početak Domobranske ulice i Osnovnu školu *Braća Seljan* na desnoj strani, nekadašnju Višu djevojačku školu, današnje stanje

¹⁰¹ Radovinović, 2010., str. 153.

Slika 12. Pogled na Domobransku ulicu i crkvu sv. Ćirila i Metoda s lijeve strane i nekadašnju Višu djevojačku školu s desne strane, situacija tijekom prve polovice 20. st.

6.1. Stilski pluralizam na prijelazu stoljeća

Domobranska je ulica primjer površinom relativno malenoga prostora na kojemu se mogu pratiti stilske značajke koje su karakteristične za razdoblje prijelaza 19. u 20. st. Poznato je da je ulica zamišljena kao mjesto na kojemu će se nalaziti reprezentativne građevine koje je valjalo podići u vrlo kratkom vremenskom roku i da gabarite, a onda i stilsku liniju, daju zgrada Više djevojačke škole i *Zorin doma*. Znajući to, ne čudi da su podignuti objekti predstavnici jednoga stila, historicizma i to neorenesanse ili neobaroka. Kao što se gradnju unutar bedema povezuje ambijentalnošću niskih i skromnih građanskih kuća, tako su monumentalnost i raskoš značajka gradnje u ovoj ulici izvan bedema.

Na početku ulice, 1892. god., podignuta je toliko dugo željena zgrada gradskog kazališta *Zorin dom*. Radi se o neorenesansnom zdanju kojega je projektirao Đuro Carnelutti.¹⁰² Zanimljivo je primijetiti kako je odabran neorenesansni pred neobaroknim stilom, iako je ovaj drugi bio, tako

¹⁰² Radovinović, 2010., str. 114.

reći, uvriježeni kod većine kazališta 19. st. Zgrada je pravokutnog tlocrta s istaknutim glavnim pročeljem koji gleda prema nekadašnjem *Zrinskom trgu* i prema početnom miljokazu triju povijesnih cesta. Zamjećuje se renesansna smirenost i harmonija na čitavu plaštu fasade koja je ritmizirana arhitektonskim zidnim istacima u vidu prozorskih okvira, pilastara i vijenaca..

Slika 13. Gradsko kazalište *Zorin dom*, situacija iz prve polovice 20. st.

Slika 14. Gradsko kazalište *Zorin dom*, današnja situacija

Nasuprot kazalištu gradi se Viša djevojačka škola. Riječ je o projektu koji je na noge digao čitav grad. Do potrebe za izgradnjom dolazi zbog naglog povećanja broja stanovnika i potrebe za kulturnim i ostalim ustanovama pa tako i školom za djevojčice. Prijašnja je zgrada bila u izrazito lošem stanju što je navelo Gradski magistrat da 1890. god. potegne pitanje izgradnje nove škole. Daju se razni prijedlozi za pozicioniranje, s time da su neki od njih unutar zidina, a jedan izvan njih. Jedna od opcija bila je izgradnja na *Konjskom trgu*¹⁰³ koja je naišla na buru reakcija. Dio građanstva složio se s tom odlukom, dok je drugi dio zamjerao što se jedna takva institucija uopće smješta izvan Karlovca, a i što će se time dirati u najplodonosniji izvor prihoda, tjedni sajam. Taj se argument žustro argumentira; „*U konjski plac se ne smije dirati, jer bi ga time odvojili od ostalih sajmovi – a bez sedmičnih sajmovi evo nam bijede*“, „*znaju da će imati više koristi od sajma nego od škole*“.¹⁰⁴

Nakon dugotrajnog negodovanja škola je izgrađena 1893. god. prema planu Matije Antolca, a gradnjom je rukovala tvrtka *Reiss i Colussi* koja će raditi i na Domobranskoj vojarni.¹⁰⁵ Škola također nosi neorenesansne stilske karakteristike obilježene jednostavnošću i simetričnošću te do danas obnaša svoju obrazovnu funkciju.

¹⁰³ Prostor uz *Žitni trg*, dio velike *gmajne*, odnosno sajmišta.

¹⁰⁴ Ott, 2003., str. 107.

¹⁰⁵ Radovinović, 2010., str. 144.

Slika 15. Viša djevojačka škola na početku Domobranske ulice i mjestu Konjskog trga, situacija iz prve polovice 20. st.

Slika 16. Osnovna škola *Braća Seljan*, nekadašnja Viša djevojačka škola, današnja situacija

Izgradnjom ovih dviju reprezentativnih građevina na samom početku oblikovanja Domobranske ulice, ali i na njezinom početku u vidu prostiranja, dana je okosnica prema kojoj se nastavlja daljnje planiranje. Zanimljivo je izdvajanje neorenesansnog stila kao najplodonosnijeg, iako valja spomenuti i supostojanje neobaroka.

Pri spomenu neobaroknih značajki prvo mjesto u čitavoj ulici, ali i gradu općenito, zauzima kuća *Maksa Heinricha*. Projektirao ju je Vjekoslav Bastl, a sagradio talijanski graditelj della Marina 1895. god.¹⁰⁶ Prema ulici rastvara se glavno pročelje ove jednokatnice ritmizirano nizom dekoracija arhitektonske plastike. Zamjetan je veći stupanj dekorativnosti postignut detaljima koji su u najvećoj mjeri koncentrirani u zoni oko prozora i uličnog portala. Uz nju se smještaju ostale historicističke građevine, opet većinski u neorenesansnome stilu, pa upravo ta raznolikost i suprotnost između jednostavnosti i dekorativnosti svjedoče o različitostima neostilova koji se mogu pratiti na razmeđu stoljeća, a sve na prostoru jedne gradske ulice.

¹⁰⁶ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 106.

Slika 17. Kuća *Maksa Heinricha* u Domobranskoj ulici, današnja situacija

7. Domobranska vojarna

Domobranska vojarna sagrađena je 1895. godine južno od karlovačke tvrđave na mjestu na kojemu do danas stoji. Ovo imponantno zdanje jasnih neorenesansnih stilskih značajki smješteno je na broju 12 u ulici čiju je povijest u velikoj mjeri odredilo.

Historicistička zgrada vojarne u literaturi je većinski ostala zaobiđena, a interesantno je pratiti njezin put izgradnje prema postojećim i očuvanim arhivskim zapisima te temeljem njih osvijetliti potencijalne razloge gradnje, odabir pozicije, projektanta ili financijera čitavoga projekta.

Slika 18. Domobranska vojarna, situacija početkom 20.st.

7.1. Razlozi izgradnje

Vojarna se u Domobranskoj ulici gradi tijekom 1894. i 1895. god. na zemljištu izvan stare gradske jezgre i njezinih bedema. Kasarna je jedna od prvih građevina¹⁰⁷ koja niče uz prometnicu koja povezuje ishodišta cesta za Rijeku i Senj te Slunj.¹⁰⁸ Položaj vojarne vrlo je interesantan za sagledavanje u kontekstu ekonomskog prosperiteta grada, geostrateškog položaja i interesa Austro-Ugarske Monarhije, ali i urbanističkog razvoja grada te je moguće navesti nekoliko razloga odabira istoga.

Naime, važno je na umu imati povijesnu i gospodarsku pozadinu grada koja mu tada, prije više od stotinu godina, omogućava razvoj, ali ujedno i ekonomski opstanak. Nakon raspuštanja

¹⁰⁷ Viša djevojačka škola, danas Osnovna škola *Braća Seljan* izgrađena je 1893. godine na samom početku Domobranske ulice, na nekadašnjem konjskom trgu, a preko puta nje gradsko kazalište *Zorin dom* koje je podignuto 1892. god.

Vrbetić, Szabo, 1989., str. 105.

¹⁰⁸ Radovinović, 2010., str. 150.

Vojne krajine i odlaska velikoga broja vojnika iz grada te naglog slabljenja trgovine vezane uz riječne putove, Karlovac se u velikoj mjeri oslanja na prihode koje donose veliki sajmovi. Područje nekadašnje tzv. *Male Venecije*, na kojemu se vojarna do danas nalazi, važan je u tom kontekstu i jasno je da je gradnja upravo na tom prostoru motivirana s brojem razloga čija važnost premašuje onu gradskoga sajmišta koje se mora pomicati.

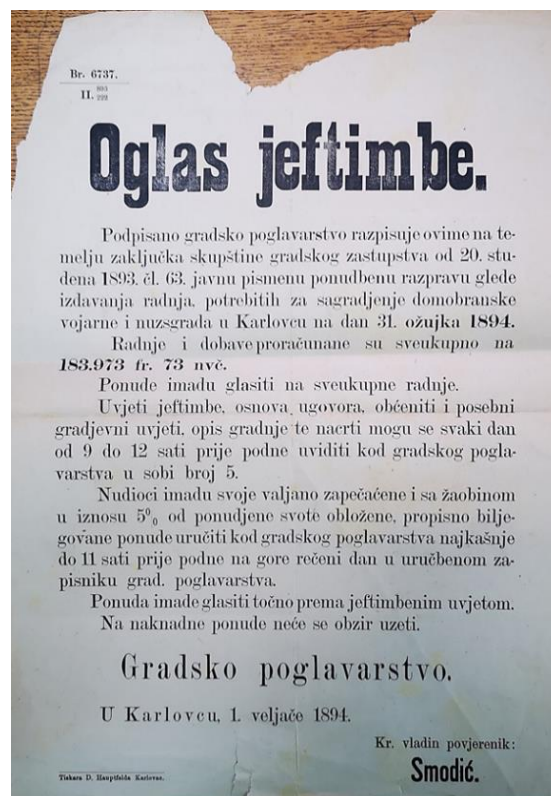
Također, poznato je kako je gradnja izvan gradskih zidina krajem 19. st. predstavljala razlog za stvaranje dvije struje misli u redovima Gradskog zastupstva, a pogotovo građana.¹⁰⁹ Jedni su tako zagovarali nastavak planiranja i izgradnju unutar stare *Zvijezde*, dok su drugi već tada uvidjeli potrebu urbanističke prirode, odnosno potrebu za širenjem izvan planski osmišljene urbane sredine. Konačna odluka o gradnji vojarnice, ali i drugih navedenih objekata u Domobranskoj ulici, donesena nakon dugotrajnih rasprava, svakako ukazuje na novo urbanističko promišljanje prostora grada.

Slika 19. Domobranska vojarna doseže do novog sajmišta, situacija krajem 19. i početkom 20.st.

¹⁰⁹ Vrbetić, Szabo, 1989., str. 104.

O pitanju smještaju, ali ponajviše o razlozima gradnje velike vojarne dostupna literatura ne daje konkretne odgovore. Poznato je da nakon pregovora i razrješavanja spornoga pitanja o gradnji objekata značajnih funkcija izvan gradskih zidina Gradsko zastupstvo zaključuje kako se kasarna gradi na *Kaperičinu posjedu* koji je otkupljen za prostor dvorišta i koji se nalazi na tzv. *Maloj Veneciji*.¹¹⁰ Naziv lokacije jasno govori o kakvom se terenu radi pa podatak o molbama grada upućenih nadvojvodi Josipu sa željom da im ustupi gradske bedeme koji bi poslužili za nasipavanje predodređenog zemljišta gotovo da i ne čudi. Nadvojvoda na upite negativno odgovara pa se pitanje močvarnoga područja mora rješavati na neki drugi način koji prema dostupnoj literaturi i arhivskim izvorima nije poznat.¹¹¹ Uz pitanje pozicioniranja i smještaja vojarne, važno je odgovoriti i na ono vezano uz financiranje gradnje iste. Naime, dostupni pisani izvori spominju Gradsko zastupstvo, odnosno Gradsko poglavarstvo kao naručitelja i financijera gradnje velike vojarne.¹¹² Taj podatak potvrđuje i *Oglas jeftimbe* u kojemu Gradsko poglavarstvo raspisuje natječaj za obavljanje svih radnji koje će biti potrebne za novu vojarnu.¹¹³ Iz oglasa se također saznaje da je projekt već prihvaćen i da se kreće u izvedbu već početkom 1894. godine.

¹¹⁰ Radovinović, 2010., str. 156.

¹¹¹ Vrbećić, Szabo, 1989., str. 106.

¹¹² Radovinović, 2010., str. 156.

¹¹³ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Oglas jeftimbe*

Slika 20. Oglas jeftimbe, Karlovac, 1.2.1894. god., DAK

Iako je Karlovac bio jedan od gradova u kojima su obrt i trgovina cvali i punili gradsku blagajnu, može se postaviti pitanje je li Gradsko poglavarstvo imalo dovoljno financijskih sredstava za otkup zemljišta te gradnju velike vojarne neorenesansnih stilskih značajki?

Odgovor na to pitanje moguće je dobiti razmatranjem arhivske građe karlovačkog arhiva u kojemu se čuva dokumentacija vezana za građevinsku dokumentaciju, serije javne izgradnje, skupine vojnih objekata. U sačuvanim dokumentima nalazi se dopis upućen Poglavarstvu slobodnog kraljevskog grada Karlovca od strane Ministra domobranstva Kraljevine Ugarske.¹¹⁴ Dopis je datiran na 21. rujana 1893. godine i potpisan.¹¹⁵ U njemu se donose određene izmjene i navode promijene koje valja uvrstiti u projekt vojarne. Ovim se dokumentom, osim što je poznato da su nacrti za gradnju građevine bili napravljeni već 1893. godine, prije jeseni, doznaje da je Monarhija ta karika koja daje konačnu odluku vezanu uz gradnju vojarne i čiji se prijedlozi i zahtjevi moraju uvažiti u projektu. S obzirom na to, da se zaključiti kako je Gradsko poglavarstvo zasigurno imalo pomoć iz riznice Austro-Ugarske Monarhije, a valja ostaviti otvorenu i mogućnost financiranja čitavoga projekta od strane Monarhije.

Hipotezu o uplivu Monarhije u financiranje projekta izgradnje Domobranske vojarne potkrepljuje i povijesna pozadina događanja na području Bosne i Hercegovine u razdoblju druge polovice 19., a onda i početka 20. st. Temeljem odredbi donesenih na *Berlinskome kongresu* održanom 1878. god., izvršena je Austro-Ugarska okupacija područja Bosne i Hercegovine. Iako su sedamdesete godine važne za proširenje teritorija Monarhije, do aneksije bosanskohercegovačkog teritorija dolazi tek 1908. god.¹¹⁶ S obzirom na to da je teritorij čitavo vrijeme prije aneksije formalno ostao pod sultanom, Austro-Ugarska Monarhija mora približiti svoje vojne snage granici kako bi mogla što prije reagirati na bilo kakvu vrstu potencijalnih previranja. Događanja u susjedstvu Karlovca, na području na kojemu Monarhija tek treba uspostaviti svoju vlast zasigurno se mogu sagledavati iz prizme strateškog pozicioniranja nove vojne građevine upravo u gradu Karlovcu. U vojarnu se smješta 26. *domobranska pukovnija*, dio sastava *Kraljevskog Hrvatskog Domobranstva* te se tako osigurava pravovremena reakcija vojnih trupa.¹¹⁷

¹¹⁴ Više o sadržaju dopisa u poglavlju 8. 2.

¹¹⁵ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Dopis ugarskog ministra domobranstva*

¹¹⁶ Damjanović, 2017., str. 200.

¹¹⁷ Radovinović, 2010., str. 156.

U Karlovcu su smještene i redovno borave dva bataljuna *26. domobranske pješačke pukovnije* koji u novu vojarnu dolaze iz erarskih zgrada na Švarči, dok se jedan nalazi u Gospiću.¹¹⁸ Vojnici *26. pukovnije* sudjelovali su i kod okupacije Bosne i Hercegovine s punim kapacitetom od sva tri bataljuna te time drže naslov jedine domobranske pukovnije u zemljama krune sv. Stjepana koja se borila s neprijateljem.¹¹⁹

Dobar geostrateški položaj zasigurno je privukao pažnju Monarhije i potaknuo na izgradnju historicističke vojarne na karlovačkom području, no ne valja zaboraviti i na dobiti koje grad pritom ostvaruje. Naime, otkako je Vojna krajina razvojačena 1873. i sjedinjena s civilnom Hrvatskom 1881. god., karlovačka tvrđa, čija je prvotna namjena bila vojne prirode, ostaje bez velike većine svojih vojnika i postaje građansko središte. U 19. stoljeću, prije gradnje Domobranske vojarne, u gradu se nalaze *96. pješačka pukovnija* čija su tri bataljuna smještene u staroj vojarni na Jelačićevu trgu i trupe spomenute *26. pukovnije* koje su stacionirane na Švarči.¹²⁰ S obzirom na vojnu usmjerenost grada i obrti koji su se u njemu kroz povijest razvijali bili su usko vezani uz vojne potrebe. Odlaskom vojske iz grada oslabljen je jedan od pritoka dobiti u gradsku blagajnu. Upravo izgradnja nove vojarne neposredno uz same gradske zidine pomaže i gospodarskom procvatu Karlovca. Sve dok je vojska smještene u vojarni, gradski obrtnici snabdijevat će ih svim potrebnim proizvodima. Lokacija vojarne nedaleko od starih gradskih vrata također ide u korist ekonomskom boljitku i održivosti svih djelatnosti koje su se razvijale u Radićevoj ulici, nekadašnjoj žili kucavici karlovačke tvrđe, ali i gradskom sajmištu. Radovan Radovinović također, iako bez pozivanja na izvore, navodi interes grada za smještaj vojnika i navodi podatak o 6 novčića kao iznosu koje bi vojne vlasti plaćale za smještaj jednoga vojnika.¹²¹

Moguće je zaključiti kako je ideja o gradnji Domobranske vojarne u Karlovcu u svojim počecima bila u simbiozi sa strategijama Austro-ugarske Monarhije, ali također i gospodarskim i ekonomskim željama za prosperitetom karlovačkog Gradskog poglavarstva.

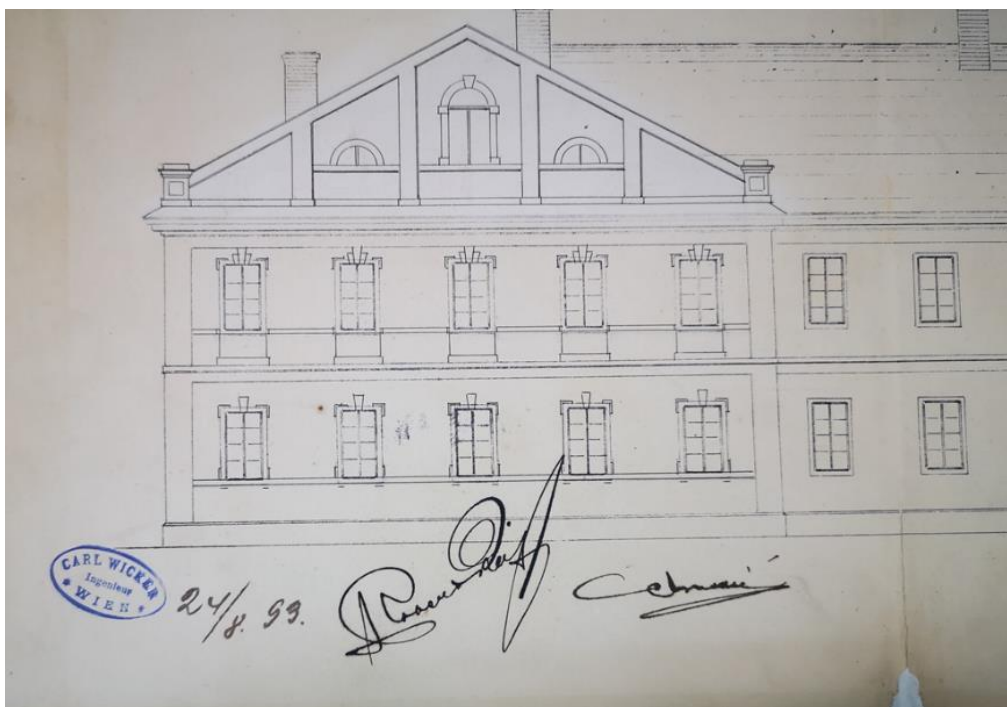
¹¹⁸ Strohal 116

¹¹⁹ Strohal, 1992., str. 120.

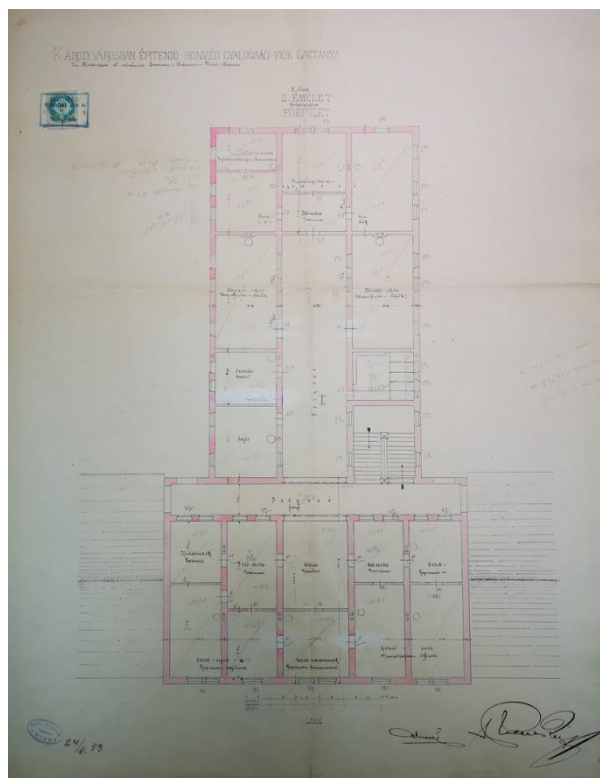
¹²⁰ Strohal, 1992., str. 116.

¹²¹ Radovinović, 2010., str. 156.

Slika 21. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera , Wien, pročelje, 24.8.1893. god., DAK

Slika 22. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera , Wien, pročelje, 24.8.1893. god., detalj potpisa i pečata, DAK

Slika 23. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera , Wien, II. kat, 24.8.1893. god., DAK

Na nacrtima se vidi ulično pročelje vojarne neorenesansnoga stila te tlocrti prizemlja i katova.¹²⁴ Činjenica kako projektant nije niti jedan od poznatih hrvatskih arhitekata koji kreiraju izgleda gradova 19. stoljeća govori o velikoj ulozi Monarhije u ovome projektu. Također valja spomenuti i primjer sisačke Domobranske vojarne koja se gradi svega nekoliko godina prije karlovačke vojarne i koja se može navesti kao dobar komparativni primjer s obzirom na stilske i formalne karakteristike. Zanimljivo je kako nju projektira hrvatski arhitekt Kuno Weidmann, iako se radi o tipskoj gradnji koja se mogla prenijeti i na karlovačko područje, no nacрте za vojarnu ipak izrađuje bečki projektantski ured. Odgovor na pitanje o razlozima ovakve odluke valja potražiti u bečkom ili kojem drugom arhivu s područja nekadašnje Monarhije, no u kontekstu narativa u kojemu je karlovačka vojarna važan Austro-Ugarski pijun, nameće se zaključak o angažiranju nehrvatskog projektanta i uvoza projekta za točno određeni tip zgrade s kojim je vjerojatno odabrani arhitekt, inženjer imao više iskustva.

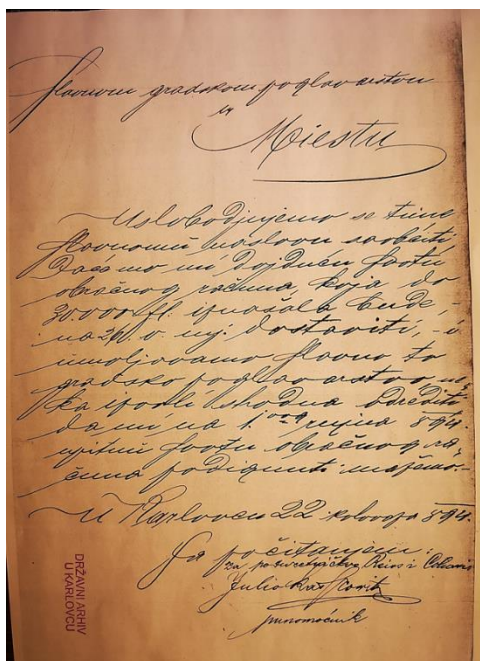
Nakon izrade projekta isti je morao dobiti odobrenje od Monarhije kako bi realizacija mogla započeti. O mišljenju koje iznosi ugarski ministar saznaje se iz spomenutog dopisa upućenog Gradskom poglavarstvu. U njemu je naznačeno 16 primjedbi. Većina se odnosi na tehničke detalje izvedbe pojedinih elemenata poput poluga za otvaranje prozora ili zidova u hodnicima koji valjaju biti viši zbog sprječavanja smrada iz toaleta. Od odredaba je interesantno izdvojiti nekoliko njih, od kojih je jedna značajna za današnji izgled vojarne, a radi se o tome da se svi prizemni prozori glavnoga pročelja moraju zatvoriti željeznom rešetkom. Radi se o elementu koji je vjerojatno kroz kasnije godine u kojima vojarna postaje dio oružanih snaga JNA uklonjen te se tijekom restauracije 2000ih godina ponovno vraća. Također, gledano iz prizme povijesti i borbe za hrvatski jezik, značajna je odredba koja nalaže da natpis vojarne treba napisati na hrvatskome jeziku. Nakon navođenja svih primjedbi i poziva Gradskom poglavarstvu da se vojarna izgradi strogo pridržavajući se istih, zapisano je sljedeće: „... u koliko u obće ne bi prije moguće bilo – najkasnije do konca rujna 1895. domobranstvu na raspolaganje predati.“¹²⁵

S obzirom da je dano zeleno svjetlo za projekt inženjera Carla Wickera, prelazi se na radove i izgradnju Domobranske vojarne. Karlovačko poglavarstvo izdaje *Oglas jeftimbe* u veljači 1894. god. u kojemu pozivaju sve zainteresirane za obavljanje radova na gradilištu. Izgradnja je

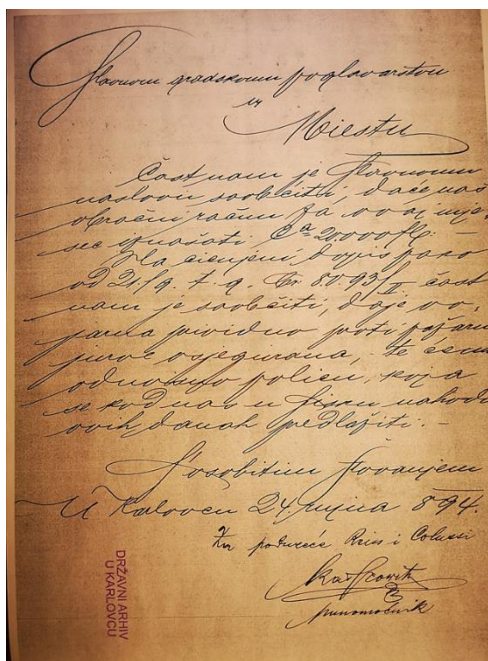
¹²⁴ Više o konačnom izgledu vojarne u poglavlju 8.3.

¹²⁵ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Dopis ugarskog ministra domobranstva*

povjerena tvrtki *Reiss i Colussi* koja je svoj pečat u Domobranskoj ulici već ostavila gradeći Osnovnu školu *Braća Seljan*, nekadašnju Višu djevojačku, ali i Osnovnu školu *Dragojla Jarnjević* u neposrednoj blizini, nekadašnju dječjačku školu.¹²⁶ Tvrtka je iz Siska, no Robert Reiss rodbinski je vezan uz Karlovac u kojemu, osim što radi na nekima od najznačajnijih građevinskih projekata kasnog 19. stoljeća, projektira i podiže vlastitu kuću i tako postaje građanin grada. Uz spomen Roberta Reissa, suvlasnika sisačke firme, svakako valja napomenuti i interes koji ovaj svestrani graditelj pokazuje po pitanju uređenja grada, posebice na planu razrješavanja urbanističkih pitanja.¹²⁷ *Reiss i Colussi* odabrani su zbog ponude najprihvatljivijih uvjeta, a podaci o konačnoj vrijednosti vojarnje nisu u potpunosti jasni. U literaturi se navode iznosi od 192 000 forinti i 79 dodatnih novčića¹²⁸ i 180 000 forinti s dodanih 20 000 za otkup *Kaperičina zemljišta*¹²⁹, no nije moguće sa sigurnošću potkrijepiti niti jedan podatak. Ono što je zasigurno poznato jest da *Reiss i Colussi* tijekom 1894. god. rade na gradnji vojarnje, a o tome se saznaje iz dva sačuvana dopisa koje šalju Gradskome poglavarstvu tijekom kolovoza i rujna iste godine dogovarajući i potvrđujući rokove, cijene, dodatne troškove i sl.¹³⁰

Slika 24. Dopis tvrtke Reiss i Colussi, 22.8.1894. god., DAK

Slika 25. Dopis tvrtke Reiss i Colussi, 24.9.1894. god., DAK

¹²⁶ Vrbećić, Szabo, 1989., str. 104-106.

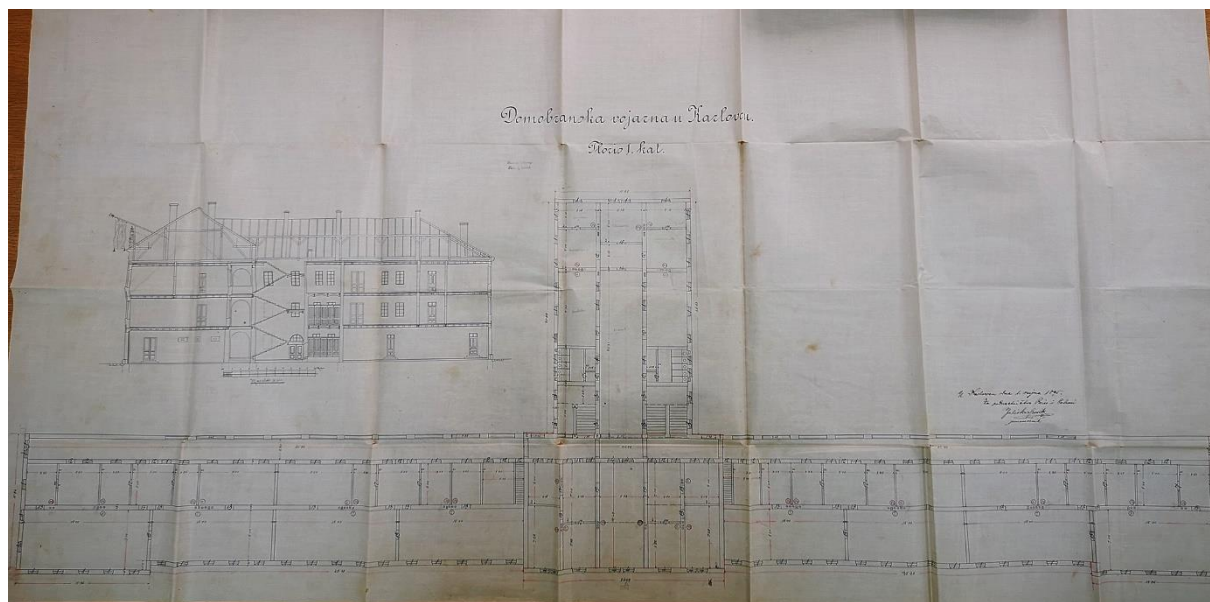
¹²⁷ Ott, 2008., str. 496.

¹²⁸ Vrbećić, Szabo, 1989., str. 106.

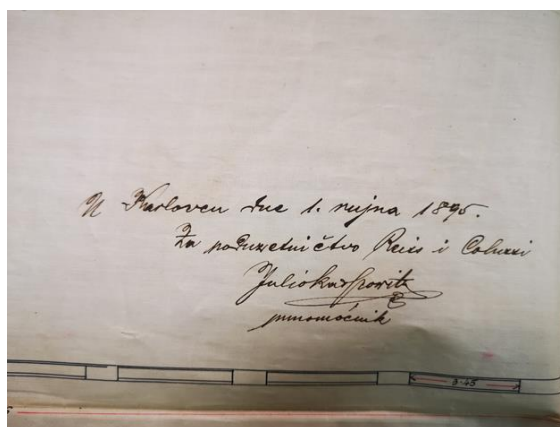
¹²⁹ Radovinović, 2010., str. 157.

¹³⁰ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarnje, *Dopis tvrtke Reiss&Colussi*

Vojarna se gradi još godinu dana nakon prepiska između Gradskog poglavarstva i građevinske tvrtke. Očuvan je i tlocrt vojarnje izrađen tehnikom tuša na papiru koji na sebi nosi pečat *Reiss i Colussi* datiran na sami početak rujna 1895. god.¹³¹ Iz dokumenata je vidljivo kako se vodilo računa o dopisu ugarskog ministra koji nalaže da se vojarna domobranstvu preda najkasnije do kraja rujna 1895. godine jer je to je izvršeno 21. rujna iste godine.¹³²

Slika 26. Domobranska vojarna, tloris I. kata, Reiss i Colussi, 1.9.1895. tuš na papiru, DAK

Slika 27. Domobranska vojarna, tloris I. kata, Reiss i Colussi, 1.9.1895. tuš na papiru, detalj s potpisima, DAK

¹³¹ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarnje, *Domobranska vojarna tloris I. kata*

¹³² DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarnje, *Predaja vojarnje*

7.3. Izgled vojarne

Od izrade nacрта do završetka izgradnje Domobranske vojarne prošlo je nešto više od dvije godine. Konačni produkt bila je impozantna vojna građevina smještena južno od starih gradskih bedema koja svojim glavnim pročeljem sjeveroistočnog usmjerenja uokviruje i daje obrise Domobranskoj ulici, bivšoj Rakovačkoj cesti. Vojarna je samostojeća četverokrilna građevina koja svojom površinom zauzima česticu veličine čitavoga bloka. Bočna krila, odnosno pročelja, gledaju na uske sporedne ulice.

Gledajući tlocrt jasno se uviđa da se radi o četverokrilnoj građevini na kojoj je moguće razlikovati izdužena ulična krila koja tvore karakterističan U tlocrt, dok je četvrto, široko i kratko krilo, smješteno na središnjem dijelu glavnoga i tako su zajedno organizirani u obliku slova E. Glavno ulično pročelje sastavljeno je od 5 dijelova; tri rizalita, dva bočna i jedan središnji i dva izdužena dijela između njih. Čitavo pročelje dug je četrdeset i pet prozorskih osi. Građevina je građena u stilu neorenesanse što se očituje naglaskom simetrije, proporcija i geometrije između jednostavnih dekorativnih elemenata koji zajedno čine skladnu cjelinu. Unutrašnja strana vojarne koja gleda na dvorište lučno je rastvorena prema istome.

Središnji rizalit u najvećoj je mjeri dekorativno istaknuta. Duga je pet prozorskih osi i jedina je dvoetažna. Središnja os središnje zone naglašena je portalom flankiranim i nadlučenim arhitektonskom plastikom, plitkim, glatkim lezenama i zidanom atikom u razini krova koja je zaključena završetkom stilizirano trokutastog oblika blago izvijenih stranica s grbom u središtu. Osim što arhitektonski ukrasi daju jasan vizualni fokus na središnju os glatko žbukanog uličnoga pročelja, ono je naglašeno i kroz aspekt kolorita, pa su tako svi istaci u nešto svjetlijoj boji od ostatka oker-žute fasade. Prozorski su otvori izvedeni u obliku bifora na bočnim i središnjem dijelu zone s monoforama između te su svi lučno završeni i naglašeni plitkim istacima. Na središnjoj zoni portala nalazi se i osam kružnih reljefnih ukrasa, medaljona, od kojih se u onima na drugoj etaži nalaze grbovi, dok su oni u prizemlju jednostavno dekorirani stiliziranim florealnim elementima. Na fasadi središnje zone naznačena je razmeđa između prve dvije etaže tankim istaknutim razdjelnim vijencem.

Bočni su dijelovi jednokatni, također plitko rizalito istaknuti i dugi pet prozorskih osi, ovoga puta pravokutnih. Etažiranje je naglašeno razdjelnim vijencem i dvama nizovima prozorskih otvora. Ploha fasade djeluje jednostavno i harmonično, a ritmiziraju je jedino plitki prozorski okviri. Bočna zona zaključena je trokutastim zabatom unutar kojega u smještena tri lučno zaključena proza podijeljena glatkim trakama.

Izdužene plohe pročelja između rizalitnih zona duge su petnaest prozorskih osi pravokutnih prozorskih otvora koje, uz tanki razdjelni vijenac, dodatno naglašavaju horizontalnost i longitudinalnost čitave građevine. Bočna krila koja sa središnjim, uličnim, čine U tlocrt jednostavna su i jednoetažna, ritmizirana kvadratnim prozorskim otvorima. Važno je napomenuti i uočiti zadržavanje zatvorenosti prozora prizemne zone željeznim okvirima kao što je to bilo naloženo i dopisu iz 1893. god.

Slika 28. Domobranska vojarna, bočni rizalitno istaknuti dio uličnog pročelja, današnje stanje

Slika 29. Domobranska vojarna, desno bočno izduženo krilo uličnog pročelja, današnje stanje

Slika 30. Domobranska vojarna, lijevo bočno izduženo krilo uličnog pročelja, današnje stanje

Slika 31. Domobranska vojarna, središnja zona uličnog pročelja, današnje stanje

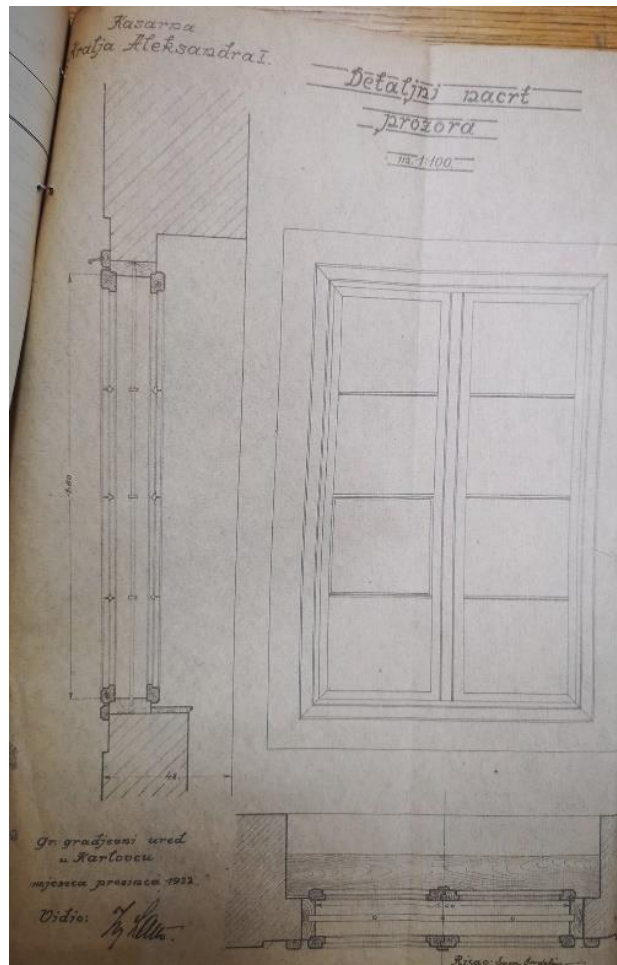
7.4. Kontinuitet do današnjice

Domobranska vojarna je od izgradnje do danas zadržala svoju primarnu funkciju. Danas je u njoj sjedište Hrvatske kopnene vojske. No, unatoč toj činjenici, tijekom životnoga vijeka nešto dužega od stotinu godina, prolazila je kroz brojne promijene. Neke od njih bile su isključivo tehničke i u službi održavanja građevine i zamijene dotrajalih elemenata, no bilo je i pokušaja onih ne tako benignih.

Iz arhivskih spisa poznati su popravci do kojih je došlo na samom početku, ali i tijekom 20ih godina 20. st. Na vojarni se 1907. god. vrše radovi na hodnicima, kuhinji, žljebovima, čitavom dvorištu i bunarima. Dvije godine kasnije, 1909. god. popravljaju se oštećenja na dotrajalim toaletima, a 20ih godina, točnije 1921. i 1922. god. na red dolaze prozorska krila i elektronske radnje. Sačuvan je detaljan nacrt prozorska krila tadašnje Vojarne kralja Aleksandra iz 1922. god. koja se mogu usporediti s onima koja su na vojarni bila postavljena 1940ih godina.

Slika 32. Domobranska vojarna, Karlovac, stanje 1940ih god.

Slika 33. Detaljni nacrt prozora za Vojarnu kralja Aleksandra, Karlovac, prosinac 1922. god.

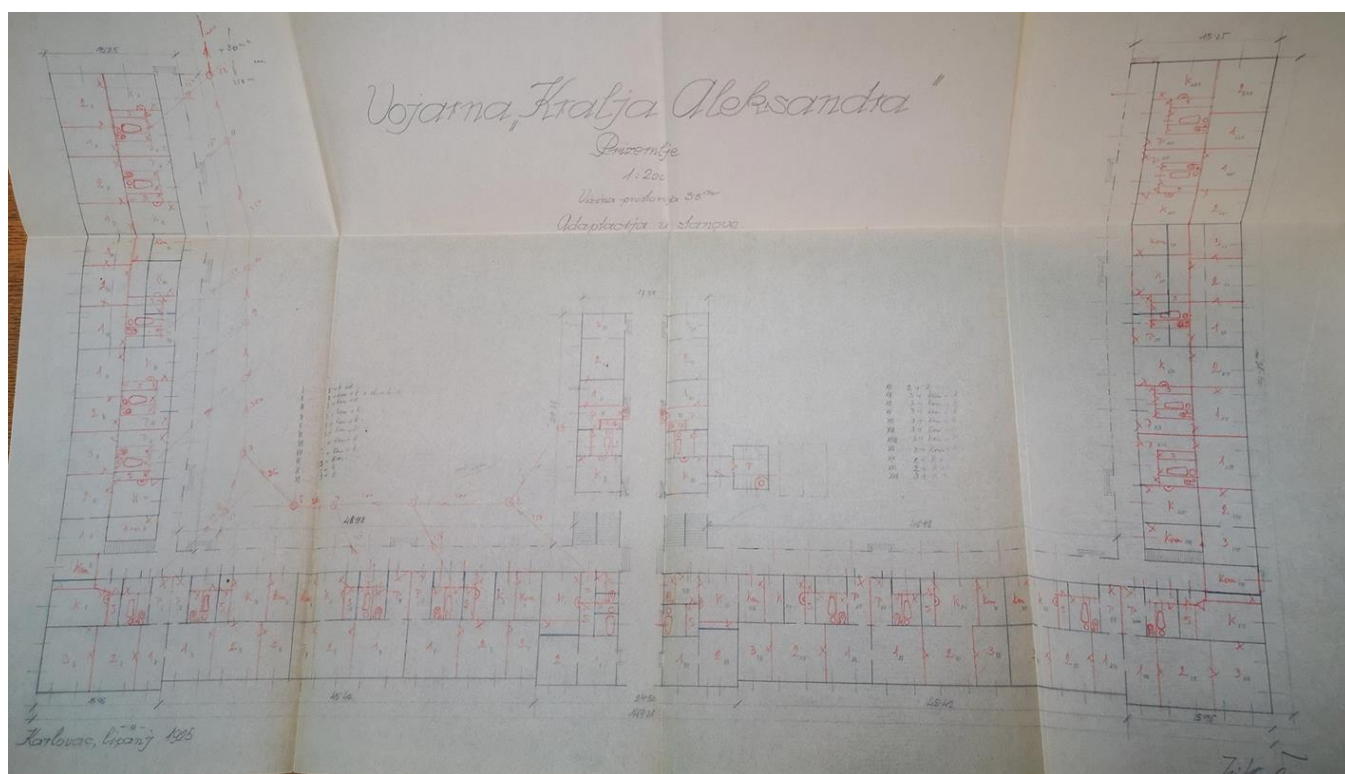
Današnja je stolarija također drvena, no svako prozorsko krilo ima tri jednaka polja, za razliku od onih na nacrtu koja imaju četiri.¹³³

Do značajne promijene dolazi 1925. godine kada gotovo svi vojni objekti u gradu prolaze procjenu. S obzirom na manje potrebe za smještanje vojnih snaga u gradu s jedne strane i povećanjem broja stanovnika s druge, neke se vojarne nastoje adaptirati u stanove te se izrađuju projekti i troškovnici za isto. Vojarna kralja Aleksandra, odnosno Domobranska vojarna jedna je od njih. Sačuvan je projekt adaptacije vojarne u stanove. Prema njemu bi u vojarnu bilo smješteno trideset i šest stanova s ukupno sto šest stambenih soba i svih ostalih potrebnih prostorija. Nakon pregledanog projekta, uredovno izvješće navodi sljedeće: „... *naročito za ovu*

¹³³ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *popravci 1907., 1921./22.*

zgradu vrijedi opaska – stanovi ne odgovaraju potpunom zdravstvenom gledištu jer previše stanova u jednom sklopu, omogućuje lakše širenje bilo kakve zarazne bolesti.¹³⁴ Iz sanitarnih razloga projekt adaptacije i prenamijene nije proveden i vojarna nastavlja obnašati svoju funkciju do današnjih dana. Dokumentacija vezana uz ovu građevinu u kasnijim vremenskim periodima nije očuvana pa je moguće sa sigurnošću govoriti samo o tadašnjem i današnjem stanju. Iz svjedočanstva starijih saznaje se o dogradnji stražarnica na bočnim dijelovima portala uličnoga pročelja, no one se tijekom restauracije uklanjaju.

Upravo je kontinuitet zadržavanja funkcije i očuvanja izvornoga izgleda ono što Domobrasku vojarnu stavlja na kartu vrijednih primjera historicističke gradnje kao predstavnika neorenesansnoga stila.

Slika 34. Vojarna kraja Aleksandra, Karlovac, adaptacija u stanove, lipanj 1925. god.

¹³⁴ DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija III, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1 vojarne, *Elaborat o vojnim zgradama i rješenje nekih pitanja s time vezanih*

8. Komparativni primjer sisačke Domobranske vojarne

Imajući na umu jednu od značajki arhitekture 19. st., tipsku gradnju važnih objekata društvene, kulturne, vojne, vjerske ili neke druge funkcije, nikako ne treba isključiti opciju postojanja sličnoga primjera kao što je ovaj izgrađen u Karlovcu. Područje na kojemu se potencijalna „braća blizanci“ Domobranske vojarne mogu nalaziti je veliko s obzirom na to da se može zaključiti kako je Monarhija ta koja daje nalog za gradnju i osigurava projekt prema kojemu se vojarna gradi. Prema tome bi se slični primjeri mogli pretraživati na čitavu području nekadašnje Austro-Ugarske. Takvom načinu razmišljanja u prilog idu građevine kao što su željeznički kolodvori, kazališta, škole, bolnice i dr. Dobar je primjer karlovačkog željezničkog kolodvora koji dijeli prepoznatljivi vizualni identitet, a time i idejna i projektna rješenja, s onime u Rijeci i u Zagrebu. Rezultat tome je svojevrsna obučenost pojedinih projektanata i arhitekata za određene tipove objekata. Tako je Ferenc Pfaff bio najpoznatije ime prilikom govora o željezničkim kolodvorima.

Domobranska vojarna ipak nije iznimka od ovoga uvriježenog principa i za potvrdu te tvrdnje nije trebalo zalaziti u daleke dijelove nekadašnje Monarhije jer se jedan nalazi u Sisku. Naime, u Sisku se uz desnu obalu rijeke Kupe nalazi, također, Domobranska vojarna. Radi se o vojnome objektu za kojega je nacrt izradio zagrebački graditelj Kuno Weidmann, a gradila tvrtka *Reiss i Colussi*. Gradnju je potaknula Vlada 1880. god., no vojarna je podignuta u razdoblju između 1891. i 1892. god. Vojarna je neorenesansna dvokatnica i time najveći vojni objekt u Sisku, tada i danas. Za njezinu su izgradnju kupljena zemljišta nekolicine sisačkih obitelji i za gradnju i dovršavanje iste potrošeno je 230 000 forinti.¹³⁵

Na prvi je pogled, ali i na prvu ruku ukoliko se pogledaju poznate informacije, jasno uočljiva sličnost dviju vojarni. Sisačka građevina razlikuje se svojom visinom i izgledom fasada, no zadržan je tlocrtni oblik, naglašeni središnji i ugaoni dijelovi te izrazita longitudinalnost. Također, zajednički su im graditelji, Robert Reiss i Andrija Colussi i njihova tvrtka što je u jednu ruku i logično s obzirom na to da su oba graditelja rodom iz Siska, a Roberta Reissa uz Karlovac dodatno vezuje kasnija promjena adrese stanovanja. Sisačka je vojarna također ostala zaobiđena u povijesno-umjetničkim pregledima i kulturnom životu grada zbog čega je u dosta lošem stanju, no postoji interes za njezinom revitalizacijom. Naime, na ovome se primjeru nije

¹³⁵ Vukelić, 2011., str. 9-10.

zadržala primarna funkcija građevine pa se ona nastoji vratiti u život promjenom funkcije i uklapanjem i društvene potrebe sadašnjice. Radi se o projektu koji je još uvijek u idejnoj fazi.

Ono što je vrlo interesantno vezano uz promatranje ovih dvaju primjera u međusobnom odnosu se njihovi projektanti. Sisačku domobransku vojarnu projektira Kuno Widmann, hrvatski arhitekt koji sudjeluje u izgradnji glavnoga grada, dok je za karlovački primjer utvrđen bečki projektant ili projektantski ured. Poznato je i da je sisačka vojarna podignuta ranije od one karlovačke pa se postavlja sljedeće pitanje; Zbog čega karlovačku vojarnu nije projektirao zagrebački arhitekt kad je očito pokazao da je dovoljno umješšan godinama prije nego što se odlučuje da se u Karlovcu gradi nova vojarna? Zbog čega se za sličan projekt odabiru nacrti iz samog centra Monarhije? Odgovor nije moguće dati sa sigurnošću, no moguće je zaključiti da će on ići u korist pretpostavci o velikom interesu Monarhije za smještaj vojarne upravo na područje na kojemu je smještena zbog čega ona vjerojatno sudjeluje u njezinu financiraju pa i projektiranju. Ipak, za rasvjetljavanje ovih i brojnih drugih pitanja trebalo bi istražiti arhive s područja Austro-Ugarske s ciljem pronalaska sličnih komparativnih primjera i novih podataka koji bi pobili ili poduprli ovu tezu i upotpunili dvije priče s mnogo crnih rupa.

Slika 35. Domobranska vojarna Sisak, 1891./92. god., po nacrtima Kune Weidmanna

9. Zaključak

Sagledavanje urbanističkog razvoja grada Karlovca i dalje je kompleksa tema, usprkos brojnim naslovima pokrivaju tu specifičnu ili bilo koju drugu srodnu tematiku. Kako bi se u potpunosti uspjela sagledati, uz arhitektonske ostvaraje kao svjedoke svojega vremena, valja u analizu uključiti i povijesne, geografske, ali i društvene, političke te ekonomsko-gospodarske prilike koje tijekom povijesti ostavljaju svoje pečate na izgledu grada.

Karlovac je tako djelovanjem niza čimbenika vrlo brzo prerastao iz vojne utvrde u prometnu petlju, trgovačko središte, a onda i gnijezdo kulture i pojedinih revolucionarnih ideja na tome polju. Pritom se ističe bogato 18. st. koje donosi ekonomski prosperitet na kojemu će grad i kasnije graditi svoje daljnje puteve, ali i 19. st. na koje je moguće gledati kao na prekretnicu u urbanističkom pogledu.

Prilikom sagledavanja razvoja grada, fokus gotovo pa stalno bježi na predgrađa koja se razvijaju i jačaju izvan gradskih zidina. Naime, predgrađa su ona koja su zaslužna za nastanak modernog, velikog urbanog središta, Karlovca kakvog ga se i danas zna. Upravo su predgrađa značajna za predstavljanje historicizma i njegovih neostilova, posebice neorenesansne, u gradu koji je tradicijski obilježen skromnim, građanskim ostvarajima prožetima renesansom i barokom. U tom se kontekstu ističe Domobranska ulica čiji bi se objekti dali analizirati u zasebnim radovima na temu historicističke izgradnje Karlovca s obzirom na to da se radi o vrlo slabo istraženom temi.

Karlovac slovi kao renesansni, a potom i barokni grad i gotovo da je sva literatura koncentrirana na primjere iz tih razdoblja, no vidljivo je da je na primjeru samo jedne ulice moguće uvelike upoznati i ostvaraje koji unose dinamiku u ujednačeni gradski ambijent. Jedan takav primjer je Domobranska vojarna koja i dalje ostaje otvoreno istraživačko pitanje. Oskudna, ali s druge strane ujedno i bogata arhivska građa odgovara na osnovna pitanja vezana uz njezin nastanak, no povijesna pozadina tako velike odluke o izgradnji jedne monumentalne vojarnice i dalje nije osvijetljena. Temeljem dostupne građe nastojalo se odgovoriti na neka od pitanja, no čitava tema historicizma, pa onda i konkretnog primjera vojarnice ostaje i dalje otvorena za daljnja promišljanja i analize koje se vezuju i uz šire regionalno područje čitave Austro-Ugarske Monarhije i interdisciplinarni pristup ovoj povijesno-umjetničkoj temi.

10. Literatura

- Đ. Cvitanović, „Kultura i umjetnička baština Karlovca od osnutka utvrde do 19. stoljeća“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 373 – 403.
- D. Damjanović; „Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine gledana očima hrvatskog slikara: „Prijelaz Save kod Broda“ Ferdinanda Quiquereza“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 41, 2017., str. 199-204.
- Z. Gursky, *Karlovac, panorama jednog vremena*, Zagreb, 1991.
- D. Krajnik, „Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Karlovca“, *Prostor: časopis za arhitekturu i urbanizam*, 15, 2007., str. 42-55.
- M. Kolar- Dimitrijević, „Gradnja podravske pruge“, *Podravski zbornik*, 21, 1995., str. 45-54.
- B. Kovačević, „Karlovačko gospodarstvo“, u *Karlovac*, M. Kruhek (ur.), Karlovac, 1998., str. 46 – 85.
- M. Kruhek, „Opći povijesni razvoj grda 1579. – 1997.“, u *Karlovac*, M. Kruhek (ur.), Karlovac, 1998., str. 10 – 45.
- M. Kruhek, „Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 81 – 105.
- I. Lay, „Historijska jezgra grada u urbanističkom razvoju karlovačkog prostora“ u *Analitičke studije karlovačke „Zvijezde“*, povijesno-umjetnička i analitičko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija, M. Prelog (ur.), Zagreb, 1979., str. 24 – 78.
- Đ. Lipovšćak, „Urbani razvoj Karlovca“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 427. – 446.
- R. Lopašić, *Karlovac poviest i mjestopis jednog vremena*, Zagreb, 1879.

I. Ott, *Karlovački leksikon*, Zagreb, 2008.

I. Ott, *Karlovačka povjesnica*, Karlovac, 2003.

D. Polović, „Školstvo i kultura grada“, u *Karlovac*, M. Kruhek (ur.), Karlovac, 1998., str. 86 – 189.

R. Radovinović, *Stari Karlovac, ulice, kuće, ljudi*, Karlovac, 2010.

R. Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1992.

M. Vrbetić, A. Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880.-1914.*, Zagreb, 1989.

Obitelj Colussi u Sisku, Prilog proučavanju građanske povijesti Siska druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, (izložba: Sisak, Gradski muzej Sisak), D. Obradović, V. Vukelić (ur.), Sisak, 2011.

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Oglas jeftimbe*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Dopis tvrtke Reiss&Colussi*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Domobranska vojarna nacrt Carl Wicker Wien*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Dopis ugarskog ministra domobranstva*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Domobranska vojarna tloris I. kata*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Predaja vojarne*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *popravci 1907., 1921./22.*

DAK, HR-DAK Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija III, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1 vojarne, *Elaborat o vojnim zgradama i rješenje nekih pitanja s time vezanih*

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63320> (posjećeno 14. 11. 2021.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6562> (posjećeno 14. 11. 2021.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6200> (posjećeno 14. 11. 2021.)

<https://www.kafotka.net/6421> (posjećeno 14. 11. 2021.)

<https://www.kafotka.net/679> (posjećeno 27. 11. 2021.)

<https://www.kafotka.net/price/7621> (posjećeno 27. 11. 2021.)

<https://jezikoslovac.com/word/8wm1> (posjećeno 28. 11. 2021.)

11. Popis priloga

Slika 1. Prikaz plana tvrđave iz 1579. god.

Izvor: <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/planovi-101/101>

Slika 2. Primjer građanskih kuća zabatnog pročelja iz stare gradske jezgre, prva polovina 18. st.

Izvor: <https://www.kafotka.net/199>

Slika 3. Prikaz plana grada nakon prve faze razvoja

Izvor: Đ. Lipovšćak, „Urbani razvoj Karlovca“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 427. – 446.

Slika 4. Kuća J. Šporera, današnja *Žitna kuća* na starom karlovačkom sajmištu, snimljeno u prvoj polovici 19.st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 5. Prikaz plana grada nakon druge faze razvoja

Izvor: Đ. Lipovšćak, „Urbani razvoj Karlovca“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 427. – 446.

Slika 6. Kuća Ivana Banjavčića na *Velikoj promenadi*, snimljeno u prvoj polovici 19.st.

Izvor: <https://www.kafotka.net/679>

Slika 7. Nacrt oglasnog stupa, 1898. god.

Izvor: <https://www.da-ka.hr/drustva-udruge-i-udruzenja/>

Slika 8. Pogled na *Banska vrata* i ulaz u grad potkraj 18.st.

Izvor: M. Vrbetić, A. Szabo, *Karlovac na razmeđu stoljeća 1880.-1914.*, Zagreb, 1989., str. 103.

Slika 9. Prikaz prve *Regulatorne osnove* Karlovca, 1905.god.

Izvor: Đ. Lipovšćak, „Urbani razvoj Karlovca“, u *Karlovac 1579-1979.*, T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (ur.), Karlovac, 1979., str. 427. – 446.

Slika 10. Zrinski trg i sajmište, situacija na početku 20.st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 11. Pogled na početak Domobranske ulice i Osnovnu školu *Braća Seljan* na desnoj strani, nekadašnju Višu djevojačku školu, današnje stanje

Snimila: Iva Volović

Slika 12. Pogled na Domobransku ulicu i crkvu sv. Ćirila i Metoda s lijeve strane i nekadašnju Višu djevojačku školu s desne strane, situacija tijekom prve polovice 20. st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 13. Gradsko kazalište *Zorin dom*, situacija prve polovice 20. st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 14. Gradsko kazalište *Zorin dom*, današnja situacija

Snimila: Iva Volović

Slika 15. Viša djevojačka škola na početku Domobranske ulice i mjestu Konjskog trga, situacija iz prve polovice 20. st

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 16. Osnovna škola *Braća Seljan*, nekadašnja Viša djevojačka škola, današnja situacija

Snimila: Iva Volović

Slika 17. Kuća *Maksa Heinricha* u Domobranskoj ulici, današnja situacija

Snimila: Iva Volović

Slika 18. Domobranska vojarna, situacija početkom 20.st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 19. Domobranska vojarna doseže do novog sajmišta, situacija krajem 19. i početkom 20.st.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 20. Oglas jeftimbe, Karlovac, 1.2.1894. god.

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *Oglas jeftimbe*

Slika 21. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera, Wien, pročelje, 24.8.1893. god.

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Domobranska vojarna nacrt Carl Wicker Wien*

Slika 22. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera, Wien, pročelje, 24.8.1893. god., detalj potpisa i pečata, DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Domobranska vojarna nacrt Carl Wicker Wien*

Slika 23. Domobranska vojarna, nacrti Carla Wickera, Wien, II. kat, 24.8.1893. god., DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Domobranska vojarna nacrt Carl Wicker Wien*

Slika 24. Dopis tvrtke Reiss i Colussi, 22.8.1894. god., DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Dopis tvrtke Reiss&Colussi*

Slika 25. Dopis tvrtke Reiss i Colussi, 24.9.1894. god., DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Dopis tvrtke Reiss&Colussi*

Slika 26. Domobranska vojarna, tloris I. kata, Reiss i Colussi, 1.9.1895. tuš na papiru, DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Domobranska vojarna tloris I. kata*

Slika 27. Domobranska vojarna, tloris I. kata, Reiss i Colussi, 1.9.1895. tuš na papiru, detalj s potpisima, DAK

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. *vojarne, Domobranska vojarna tloris I. kata*

Slika 28. Domobranska vojarna, bočni rizalito istaknuti dio uličnog pročelja, današnje stanje

Snimila: Iva Volović

Slika 29. Domobranska vojarna, desno bočno izduženo krilo uličnog pročelja, današnje stanje

Snimila: Iva Volović

Slika 30. Domobranska vojarna, lijevo bočno izduženo krilo uličnog pročelja, današnje stanje

Snimila: Iva Volović

Slika 31. Domobranska vojarna, središnja zona uličnog pročelja, današnje stanje

Snimila: Iva Volović

Slika 32. Domobranska vojarna, Karlovac, stanje 1940ih god.

Izvor: razglednica iz privatne zbirke, Gordan Juratić

Slika 33. Detaljni nacrt prozora za Vojarnu kralja Aleksandra, Karlovac, prosinac 1922. god.

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija IV, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1. vojarne, *popravci 1907., 1921./22.*

Slika 34. Vojarna kraja Aleksandra, Karlovac, adaptacija u stanove, lipanj 1925. god.

Izvor: Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka građevinske dokumentacije za grad Karlovac, kutija III, javna izgradnja, 1.3 vojni objekti, 1.3.1 vojarne, *Elaborat o vojnim zgradama i rješenje nekih pitanja s time vezanih*

Slika 35. Domobranska vojarna Sisak, 1891./92. god., po nacrtima Kune Weidmanna

Izvor: <https://sisak-old.tumblr.com/post/87813732754/malo-povijesti-domobranska-vojarna/amp>